

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav jazyků a komunikace neslyšících

Bakalářská práce

Hana Buchtelová

**Jazyková změna v českém znakovém jazyce:
gramatikalizace znaku STÁT-SE**

Language change in Czech sign language: grammaticalization
of the sign STÁT-SE (TO-HAPPEN)

Poděkování

Na tomto místě bych chtěla poděkovat především vedoucí mé bakalářské práce **Mgr. Haně Prokšové, Ph.D.**, za trpělivost, podnětné rady, obrovskou podporu a odborné vedení této práce.

Velké dík patří **Mgr. Nadě Hynkové Dingové, Ph.D.**, za její obětavost, cenné rady a čas, který věnovala překladům českého znakového jazyka do jazyka českého.

Dále bych ráda poděkovala **Mgr. Radce Novákové** za ochotné poskytnutí odborné konzultace, **Vladimírovi Šimonovi** za pomoc při upřesnění významů některých znaků českého znakového jazyka a konzultace problematických jevů, se kterými jsem se při analýze dat setkala.

V neposlední řadě patří mé velké poděkování **Janu Bláhovi** za překlady do anglického jazyka a za vytrvalou podporu, **Bc. Karle Pokorné** za četné rady a samozřejmě rodině a přátelům, kteří mi byli při psaní této práce velkou oporou.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

Hana Buchtelová

Abstrakt

Tato práce představí a popíše dílčí případ jazykové změny v českém znakovém jazyce. Konkrétně bude zkoumán proces gramatikalizace znaku českého znakového jazyka STÁT-SE/STALO: jeho jednotlivé funkce, významové i funkční posuny a změny formy. V první části práce bude základně představen proces jazykové změny obecně, následně proces jazykové změny ve znakových jazycích. Druhá část práce se zaměří na proces gramatikalizace v mluvených i znakových jazycích. U znakových jazyků bude pozornost věnována zvláště těm aspektům změn, kdy dochází k posunu lexikálního významu a k proměnám fungování znaku ve výpovědní struktuře. Třetí část práce pak představí případovou studii takovéto potenciální změny u znaku STÁT-SE/STALO v českém znakovém jazyce. Výzkum bude vycházet z analogické studie zkoumající gramatikalizaci znaku HAPPEN v americkém znakovém jazyce (viz literatura). Na základě prostudované literatury budou stanoveny hypotézy o sémantických a morfologicko-syntaktických aspektech daného znaku, případně i o modifikacích jeho artikulace (např. redukce pohybu). Hypotézy budou ověřovány na vybraném jazykovém materiálu nahrávek v českém znakovém jazyce a doplňujícími rozhovory s rodilými mluvčími.

Klíčová slova: znakový jazyk, český znakový jazyk, jazyková změna, gramatikalizace

Abstract

This bachelor thesis describes and examines one particular component of the language change phenomenon in Czech Sign Language (CSL). Specifically, the process of grammaticalisation of the CSL sign STÁT-SE/STALO, its functions, both the semantics and functional shifts and its formal changes will be scrutinized. First part of this study is dedicated to introducing the process of grammaticalisation in general. Then, the process of language change concerning the sign languages is in display. Second part deals with the process of grammaticalisation in both the spoken and sign languages. Concerning the sign languages, the main focus will be on those aspects of changes where the shift of lexical meaning and the modifications of sign usage in statement occurs. Third part presents a case study analyzing both of these changes, but for a Czech Sign Language sign STÁT-SE/STALO. Mentioned study has its roots in analogical published paper examining the process of grammaticalisation of the sign HAPPEN in American Sign Language. Based on the research done on both Czech and foreign literature the hypothesis about semantics and morphological-syntactic aspects of given sign and about possible modifications of its forms (e.g. movement reduction) will be presented. The hypothesis will be verified by thorough research on the recordings of the Czech Sign Language production and by interviews with native speakers.

Key words: Sign Language, Czech Sign Language, language change, grammaticalization

Obsah

Úvod	8
1 Jazyková změna	10
1.1 Jazyková změna ve znakových jazycích	11
2 Gramatikalizace	22
2.1 Gramatikalizace ve znakových jazycích.....	27
2.1.1 Gramatikalizace lexikálních jednotek	28
2.1.2 Gramatikalizace prostředků gestické povahy.....	29
2.1.3 Možnosti výzkumu gramatikalizace ve znakových jazycích	31
3 Vlastní výzkum	32
3.1 Gramatikalizace znaku HAPPEN v ASL	32
3.1.1 Markery evidence a diskurzní markery	32
3.2 Gramatikalizace znaku STÁT-SE/STALO v ČZJ.....	35
3.2.1 Slovníkové popisy STÁT-SE/STALO	35
3.2.2 Výběr a analýza jazykového materiálu	36
3.3 Funkce znaku STÁT-SE/STALO	41
3.3.1 Sémantické odlišnosti.....	41
3.3.2 Průvodní okolnosti změny funkce.....	42
3.4 Klasifikace jednotlivých výskytů do tří skupin	50
3.5 Shrnutí výsledků	56
Závěr.....	58
Použitá literatura a zdroje.....	59
Přílohy	64

Seznam zkratek

ASL	Americký znakový jazyk, <i>American Sign Language</i>
BSL	Britský znakový jazyk, <i>British Sign Language</i>
ČZJ	Český znakový jazyk
POA	místo artikulace znaku, <i>place of articulation</i>
SZ	specifický znak

Úvod

Znakové jazyky prochází stejně jako ty mluvené diachronními změnami v průběhu času a vyvíjejí se. Tyto změny jsou různě motivovány a ovlivňovány dvěma zásadními skupinami faktorů – vnějšími a vnitřními. Mezi podtypy jazykové změny ovlivněné faktory vnitřními patří mimo jiné gramatikalizace – proces, kdy lexikální jednotka nabývá gramatických vlastností, či gramatická jednotka gramatických vlastností nových (Pfau, Steinbach, 2012).

Tato práce se zaměřuje na proces jazykové změny v českém znakovém jazyce, a to konkrétně právě na gramatikalizaci, jeden z velmi frekventovaných a diskutovaných podtypů jazykové změny. Cílem práce je objasnit, zda a jak dochází v českém znakovém jazyce k procesu gramatikalizace u znaku STÁT-SE/STALO¹ a jaké jsou sledovatelné aspekty tohoto procesu.

Studium gramatikalizace ve znakových jazycích je přínosné proto, že napomáhá porozumět principům diachronní změny u jazyků s vizuální modalitou (Occhino, Kehoe, 2014). Jak se prokázalo v zahraničních výzkumech, gramatikalizace u jazyků znakových má, oproti gramatikalizaci jazyků mluvených, svá vlastní specifika, která souvisejí s odlišnou modalitou jazyka, jako je například gramatikalizace manuálních či nemanuálních prostředků gestické povahy (Pfau, 2012).²

První kapitola práce definuje jazykovou změnu obecně. Její druhá část se zaměřuje na popis jazykové změny ve znakových jazycích a představuje významné studie pojednávající o formálních změnách v americkém a britském znakovém jazyce, u nichž je téma jazykové změny dlouhodobě sledováno.

Druhá kapitola se věnuje samotnému procesu gramatikalizace a sleduje, jaké hlavní mechanismy tento proces doprovází a jakými principy je gramatikalizace utvářena. Druhá část druhé kapitoly stručně popisuje specifika gramatikalizace ve znakových jazycích.

Výzkum, který představuje třetí, závěrečnou část práce, vychází z analogické studie od autorek Occhino a Kehoe (2014) zkoumající proces gramatikalizace v americkém znakovém jazyce, konkrétně u znaku HAPPEN. V rámci jejich výzkumu byly objeveny 3 odlišné jazykové funkce, které znak HAPPEN plnil – funkce verbální, nominální a funkce diskurzního, resp. evidenčního markeru (k terminologii viz kap. 3.1.1). Toto rozdělení a jejich metodiku

¹ V názvu práce je znak zapsán glosou STÁT-SE, nicméně v praxi se užívá mluvního komponentu STALO, a proto v práci užívám spojení obou, tedy STÁT-SE/STALO.

² K tomuto tématu více viz kap. č. 2.1.2.

výzkumu jsem se pokusila aplikovat na český znakový jazyk a pozorovala jsem, zda se v něm také objevují tyto tři odlišné kategorie funkce, jaké jsou jejich průvodní okolnosti, popřípadě jak striktní toto rozdělení je a jaké jsou vztahy mezi jednotlivými sledovanými funkcemi.

1 Jazyková změna

V úvodu této kapitoly, jejímž cílem je stručně popsat jazykovou změnu, bych ráda citovala výrok významného švýcarského lingvisty Ferdinanda de Saussura: „*Čas mění vše, a není důvodu, proč by se jazyk měl tomuto univerzálnímu zákonu vymykat*“ (de Saussure, 1996, s. 105).

Jedním z charakteristických rysů přirozených jazyků je jejich vyvíjení a proměňování se v čase, jenž se v literatuře označuje pojmy diachronní, historická či jazyková změna (Pfau a Steinbach, 2013). Lingvistická disciplína zabývající se studiem jazykové změny se nazývá historická lingvistika. Jazykovou změnou se rozumí diachronní změna v jazyce, která se buďto realizuje v rámci struktury jazyka (vnitrojazykově), nebo k ní dochází vlivem jazykového kontaktu (vnějazykově) (Hickey, 2001, s. 2). K této změně může docházet na různých rovinách jazyka. V rámci fonologické roviny se může jednat o změny hláskové, na rovině lexikální o změny způsobené přejímáním lexémů ze zdrojového jazyka a na syntaktické rovině kupříkladu dochází ke změnám ve slovosledu (Pfau a Steinbach, 2013).

Dle Bybee (2015, s. 1) napomáhá studium jazykové změny k porozumění struktuře jazyka a jeho jednotek, neboť jsme díky procesu změny schopni v jazyce pozorovat vývoj jazykových jednotek a formování jeho struktury. Dále Bybee tvrdí, že jazyková změna probíhá ve všech popsanych jazycích principiálně shodným způsobem. Své tvrzení odůvodňuje faktem, že jednou z hlavních příčin jazykové změny jsou mentální procesy, ke kterým při komunikaci mezi uživateli jazyka po celém světě dochází. Uživatelé různých jazyků komunikují ze stejných nebo velmi podobných důvodů a tyto společné rysy jsou důvodem, proč jazyky běžně užívané na území Aljašky či v Zambii podléhají stejným typům jazykových změn jako angličtina či francouzština. Ve všech jazycích však změna neprobíhá stejně rychle a ve stejné míře, záleží totiž mimo jiné na typu daného jazyka a intenzitě kontaktu s jazyky jinými. Například anglický jazyk se od dob staroangličtiny změnil značně, zatímco finština nebo islandština jsou poměrně neměnné.

Existuje několik způsobů, jak lze prokázat, že v určitém jazyce došlo k jazykové změně. Mezi jeden z nejtradičnějších patří porovnání dvou různých podob téhož jazyka ze dvou časově odlišných období. Předpokladem tohoto způsobu srovnání je samozřejmě dostatek dochovaných záznamů jazyka ze starších období (Bybee, 2015). Pro jazyky, u nichž

je srovnávání dvou různých podob jazyka z časově odlišných období komplikované³, se jeví pro výzkum diachronní změny jako vhodná tzv. metoda *internal reconstruction* (Ringe, 2003, s. 244). Podstatou této metody je využití poznatků o synchronní gramatice k rekonstrukci její původní podoby. Jinak řečeno, na základě určitých synchronních intrajazykových struktur jazyka lze odvodit jeho původní nepozorovatelnou podobu bez užití komparace dvou odlišných podob jazyka. Tato metoda je oproti přímé komparaci méně spolehlivá, nicméně s aplikací již dostupných znalostí o gramatikalizačních procesech použitelná (Pfau a Steinbach, 2013).⁴

1.1 Jazyková změna ve znakových jazycích

Proces jazykové změny byl popsán i u přirozených jazyků s vizuální modalitou, u jazyků znakových. Poznávání tohoto diachronního směřování u znakových jazyků patří mezi problematické oblasti jazykového zkoumání z důvodu omezených historických jazykových dat. Této oblasti se v zahraniční literatuře věnují mimo jiné Nancy Frishberg, Roland Pfau, Markus Steinbach, Sherman Wilcox či James Woodward.

Jak jsem již zmínila výše, jazyková změna je ovlivněna dvěma typy faktorů – vnějšími a vnitřními. Mezi změny způsobené vnějšími faktory se řadí ty, ke kterým došlo na základě jazykového kontaktu dvou jazyků. Tento typ změny ovlivňuje dle Pfaua a Steinbacha (2013) především rovinu lexikální a syntaktickou. Vnitřní faktory souvisí se strukturními vlastnostmi konkrétního jazyka, kdy dochází ke změně především na rovině fonologické. Vnitřním faktorem může být například přirozená tendence jazyka k jazykové ekonomii, tedy ke zjednodušení jak v rámci produkce, tak percepce. Pfau a Steinbach (2013) uvádí stručný výčet příkladů diachronních změn ve znakových jazycích probíhajících na různých rovinách jazyka, kde shrnují výsledky z předešlých výzkumů na toto téma. Výčet je zobrazen v níže uvedené tabulce č. 1. Není vyloučeno, že se v praxi mohou jednotlivé typy změn kombinovat.

³ Což platí pro jazyky s nedostatkem dochovaného materiálu jejich historické podoby, jako jsou jazyky mluvené, které psanou podobu nemají, či právě jazyky znakové (Pfau, Steinbach, 2013).

⁴ Právě s touto metodou pracují ve svém výzkumu gramatikalizace znaků GIVE a PERSON v řeckém a katalánském znakovém jazyce Pfau a Steinbach, 2013.

ROVINA	PŘÍKLAD ZMĚNY	FAKTOR	AUTOR
FONOLOGICKÁ	Změna místa artikulace/změna tvaru ruky	Vnitrojazykový (jazyková ekonomie)	Frishberg 1975; Woll 1987
LEXIKÁLNÍ	Přejímání z jiných ZJ	Vnějazykový (jazykový kontakt)	Quinto-Pozos 2007
	Přejímání z MJ (např. prstová abeceda, kalky...)	Vnějazykový (jazykový kontakt)	Battison 1978; Brentari 2001
SYNTAKTICKÁ	Změna slovosledné tendence (např. vliv AJ na ASL–SOV→SVO)	Vnějazykový (jazykový kontakt)	Fischer 1975

Tabulka 1: Shrnutí diachronních změn ve znakových jazycích dle Pfaua a Steinbacha (2013)

Dle americké lingvistky Nancy Frishberg (1979, s. 67) vede změna ve znakových jazycích k posunu v povaze znaků od znaků ikonických k více arbitrárním. Konkrétně uvádí: „*When signs have changed, they have changed in ways that have made them more conventional in form and thus more arbitrary in meaning*“. Kromě posunu v povaze znaků dále tvrdí, že změny ve znakových jazycích přispívají k větší systematickosti jazyka. Obecnou motivací pro změny je dle Frishberg princip ekonomie. Změny totiž většinou vedou k zjednodušení jak jazykové percepce, tak produkce jazyka.

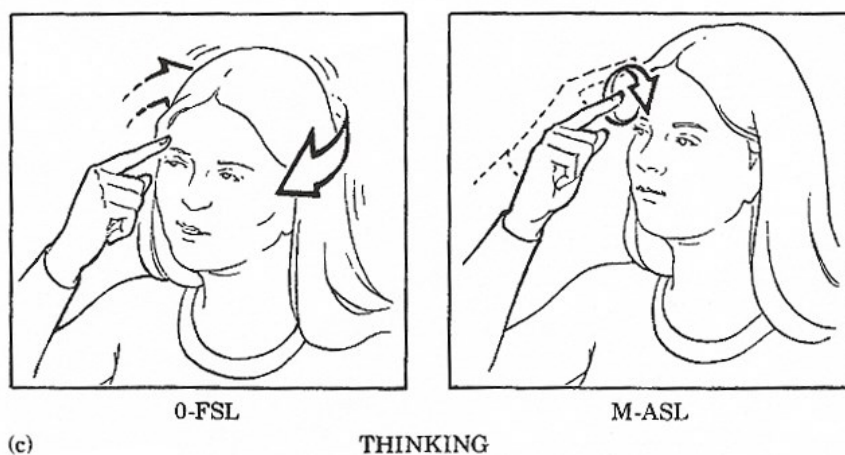
Dále Frishberg (1979) popisuje pět hlavních tendencí u formálních změn v americkém znakovém jazyce⁵ (dále jen ASL). Při jejich popisu vychází z vymezení fonologických parametrů znaku dle Stokoeho, který ve svém základním díle *Sign Language Structure* (1960) průlomově uvedl, že každý znak ASL je tvořen třemi parametry, konkrétně tvarem ruky, pohybem a místem artikulace. Při analýze znaků také pracuje s termíny zavedenými Battisonem (1978), které se užívají při popisu dvouručních znaků. Konkrétně se jedná o pojmy aktivní a pasivní ruka. U dvouručních znaků se mohou vyskytovat buďto dvě aktivní ruce, nebo jedna aktivní a druhá pasivní. Ruka aktivní je ta, která vykonává složitější motorický pohyb než ruka pasivní, jež je statická, nepohybuje se a může sloužit i jako místo artikulace.

⁵ Jedná se o formální změny, které jsou motivovány určitou systematizací jazyka, nikoliv o změny sémantické.

Výčet pěti hlavních tendencí změn dle Frishberg (1979) stručně uvádím níže společně s přehledem typů znaků, u nichž k formálním jazykovým změnám dochází.

1. Ruce jako manuální nosič lexikálního významu

- Tato změna se týká znaků, u nichž byly dříve pohyby těla či hlavy obligatorní, neboť nesly lexikální informaci. Postupně se však lexikální informace začaly kumulovat v rukou a jejich pohybech, čím se pohyby hlavy a těla staly redundantními a byly vypuštěny.
- Jako příklad Frishberg uvádí znak THINKING z ASL (viz obr. č. 1).⁶ V původní podobě znaku se ukazováček dotýkal čela a kruhový pohyb vykonávala pouze hlava. Dnes je znak artikulován na totožném místě, ale malý kruhový pohyb vykonává pouze ukazováček.

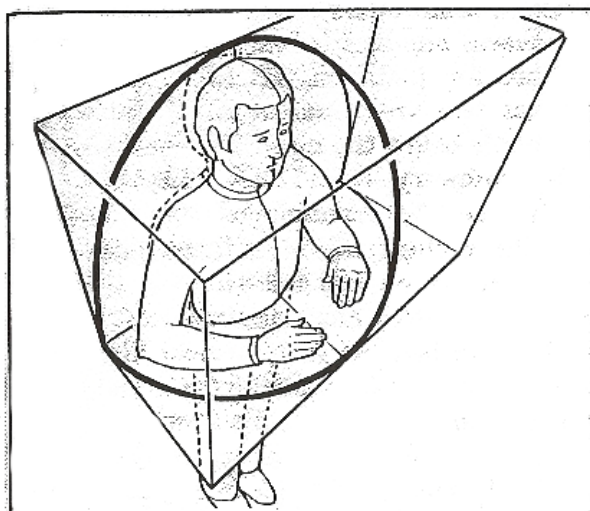
Obrázek 1: Změna v rámci znaku THINKING (ASL) (Frishberg, 1979)

2. Změna artikulace znaku v rámci znakovacího prostoru

- Z diachronního hlediska mají znaky obecně tendenci přesouvat se z periferie znakovacího prostoru blíže k jeho centru.⁷ Tato tendence se označuje pojmem *centralizace*. Vymezení znakovacího prostoru viz obrázek č. 2.

⁶ Zkratky O-FSL (old french sign language) a M-ASL (modern american sign language) uvedené pod obrázky odrážejí historickou provázanost francouzského a amerického znakového jazyka. Frishberg předpokládá, že citátové formy současného ASL mají kořeny v podobě francouzského znakového jazyka z 18. století. Důvodem je vliv francouzského vzdělávacího systému neslyšících na vývoj vzdělávání neslyšících v Americe. Podrobnější informace viz Frishberg (1979) s. 67–70.

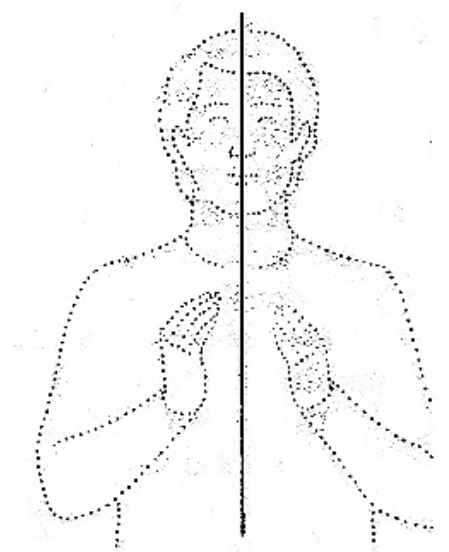
⁷ Za centrum Frishberg (1979) považuje prohlubeň pod krkem v oblasti mezi klíčními kostmi.

(a) The area of the normal signing space

Obrázek 2: Vymezení znakovacího prostoru dle Frishberg (1979)

- Se změnou v rámci znakovacího prostoru zároveň souvisí posun artikulace znaků blíže k bilaterální ose symetrie.⁸ Viz obrázek č. 3.

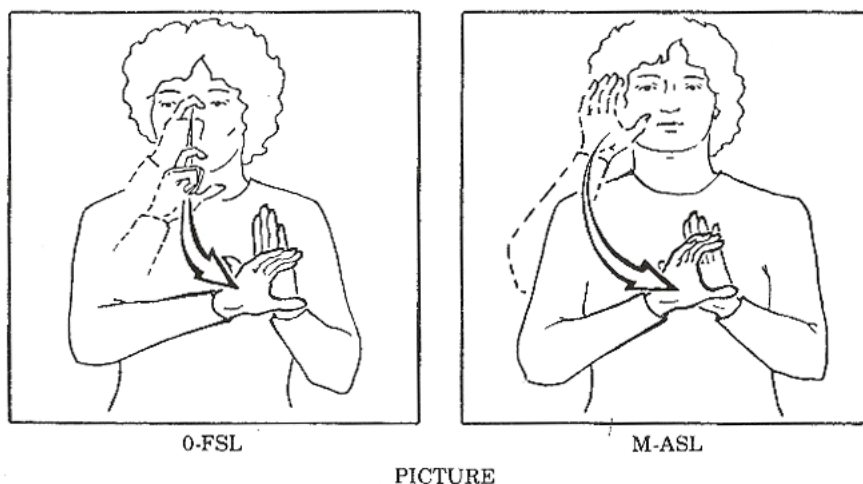

The line of bilateral symmetry
which attracts signs

Obrázek 3: Bilaterální osa symetrie (Frishberg, 1979)

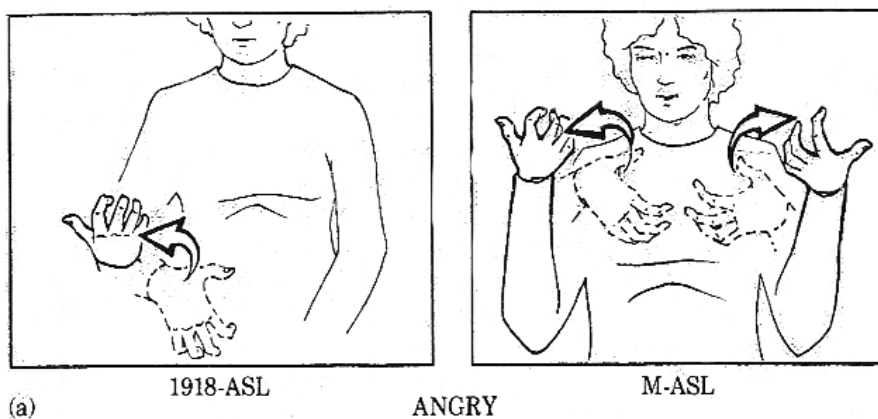
⁸ Bilaterální osa symetrie prochází centrem těla a rozděluje ho v rámci znakovacího prostoru na dvě symetrické poloviny – pravou a levou.

- Níže je uveden přehled typů znaků, u kterých dle Frishberg ke změnám artikulace znaku v rámci znakovacího prostoru dochází, a charakter těchto změn.
 - a. Dvouruční znaky s místem artikulace na obličeji:
 - i. se stávají jednoručními
 - 1. např. CAT, HORSE, DEVIL
 - ii. se ze středu obličeje posouvají k jeho periferii
 - 1. např. PICTURE (viz obr. č. 4)

Obrázek 4: Změna v rámci znaku PICTURE (ASL) (Frishberg, 1979)

- b. Jednoruční znaky artikulované pod krkem:
 - i. se stávají dvouručními
 - 1. např. ANGRY (viz obr. č. 5), JOURNEY

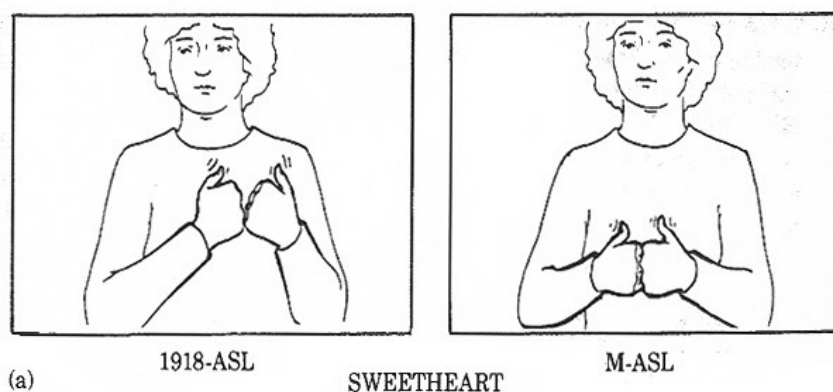

Obrázek 5: Změna v rámci znaku ANGRY (ASL) (Frishberg, 1979)

ii. podléhají centralizaci a přesouvají se blíže k bilaterální ose symetrie

1. např. SWEETHEART, HELP

- a. na příkladu znaku SWEETHEART (viz obr. č. 6) lze pozorovat změnu povahy znaku od více ikonického k více arbitrárnímu; původně byla místem artikulace oblast u srdce, které má se znakem jasnou významovou souvislost jako určitý zdroj emocí; znak se stal posunem artikulace více arbitrárním

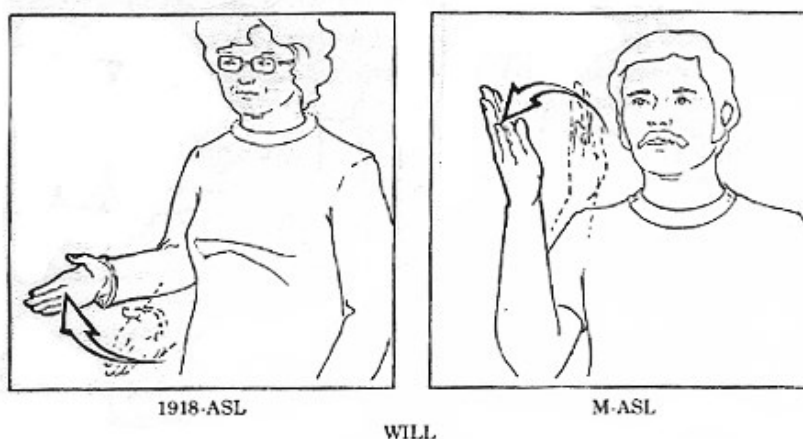

Obrázek 6: Změna v rámci znaku SWEETHEART (ASL) (Frishberg, 1979)

c. Znaky artikulované u spodní hranice znakovacího prostoru:

- i. jsou artikulovány výše a zároveň se posouvají k bilaterální ose symetrie, probíhá u nich tedy taktéž centralizace

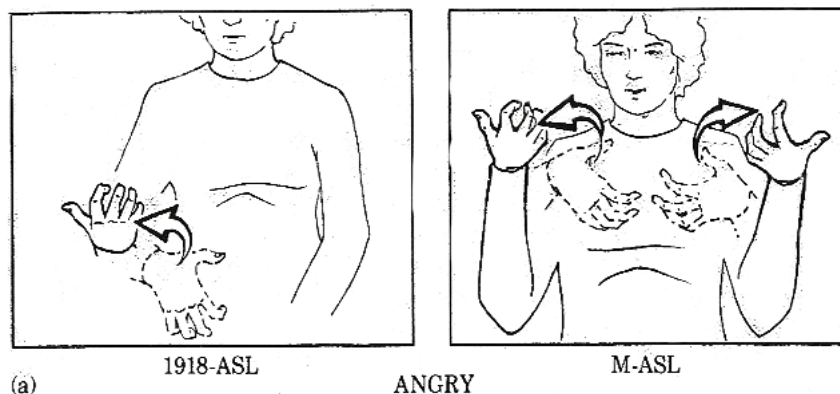
1. např. WILL (viz obr. č. 7), ANGRY, JOURNEY

Obrázek 7: Změna v rámci znaku WILL (ASL) (Frishberg, 1979)

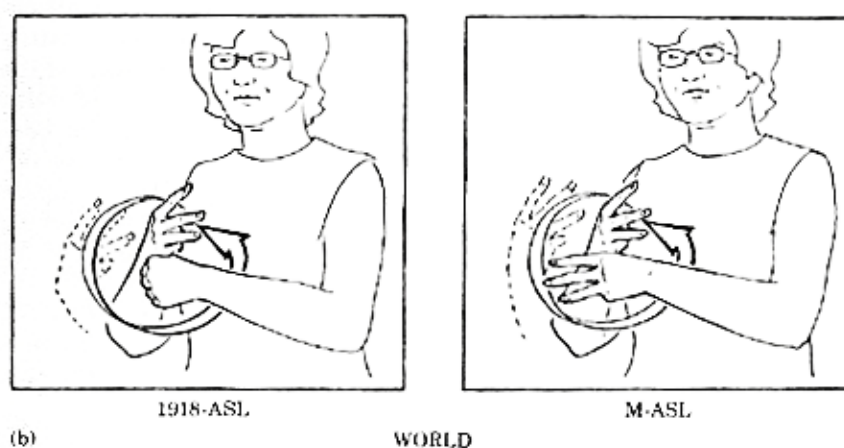
3. Symetrie ve dvouručních znacích

- Pokud se z původně jednoručních znaků stávají dvouruční, nově přidaná ruka má totožný tvar a vykonává totožný, symetrický pohyb jako ruka první. Tuto tendenci lze pozorovat na již uváděném znaku ANGRY z ASL (viz obr. č. 8).

Obrázek 8: Změna v rámci znaku ANGRY (ASL) (Frishberg, 1979)

- Tuto tendenci lze také pozorovat u dvouručních znaků, kde je jedna ruka aktivní a druhá pasivní, přičemž pasivní má funkci místa artikulace. V původní podobě se tvary rukou lišily, dnes na sebe v rámci změny pasivní ruka bere vlastnosti (v tomto případě tvar ruky) ruky aktivní. Jako příklad je uveden znak WORLD z ASL (viz obr. č. 9).

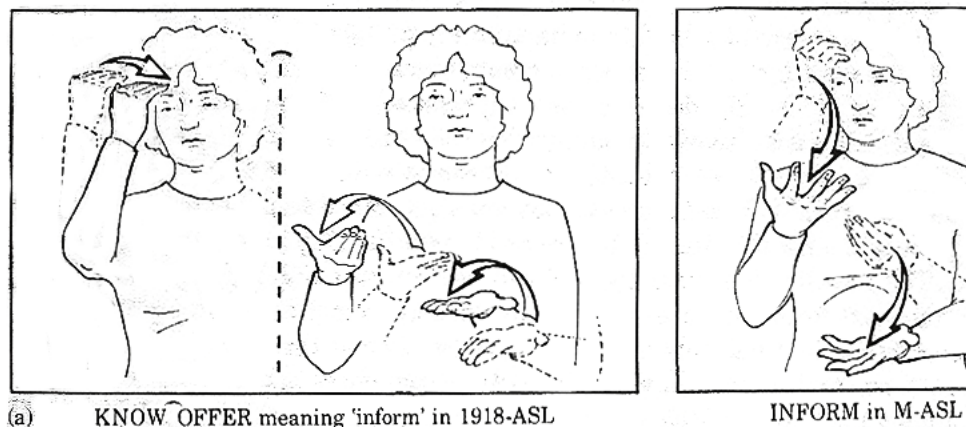

Obrázek 9: Změna v rámci znaku WORLD (ASL) (Frishberg, 1979)

- Obě tyto změny souvisí s podmínkou symetrie, kterou popsal Battison ve své publikaci *Lexical Borrowing in American Sign Language* z roku 1978. Jedná se o fyzické omezení v souvislosti s artikulací dvouručních znaků. Tato podmínka stanovuje, že pokud se při artikulaci znaku obě ruce nezávisle na sobě pohybují, musí mít identické místo artikulace, identický tvar ruky a vykonávat buďto symetrický, nebo alternativní pohyb.

4. Z kompozit se stávají jednoduché znaky

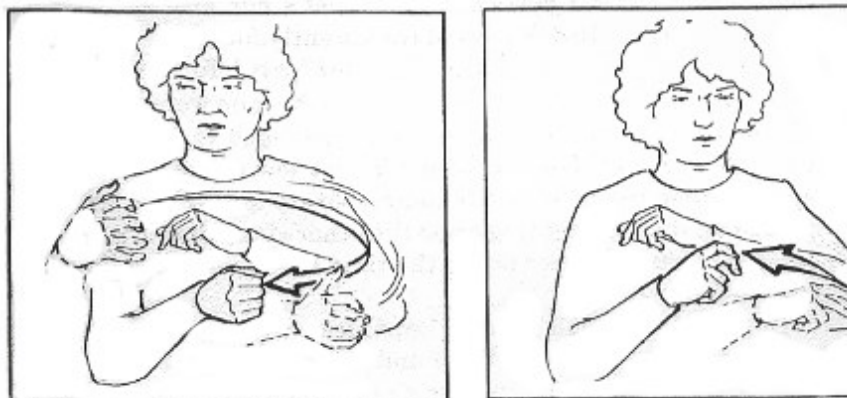
- Další historickou změnou je redukce kompozita, tedy jedné lexikální jednotky, která je tvořena dvěma morfémy, na samostatný jednomorfémový znak.
- Uváděným příkladem je znak INFORM (viz obr. č. 10), který se původně skládal ze dvou samostatných znaků KNOW a OFFER. Díky přizpůsobení se orientací a pohybem rukou došlo ke splynutí komponentů do jediného znaku.

Obrázek 10: Změna kompozita KNOW+OFFER na jednoduchý znak INFORM (ASL)
(Frishberg, 1979)

5. Generalizace významových parametrů

- Pro znakové jazyky je charakteristickým jevem výskyt skupin znaků, které pokud jsou podobné sémanticky, vykazují mnohdy i podobnosti formální. Konkrétně u skupin znaků, které jsou citově zabarvené, byly zpozorovány změny ve tvaru ruky na jeden společný. Kupříkladu u skupiny sémanticky propojených znaků vyjadřujících určitou negativní skutečnost (zde konkrétně obtíž či sociálně nevhodné chování) se převážně vyskytoval tvar ruky V. Zde se jedná o skupiny znaků, do které patří DIFFICULT, PROBLEM, HARD, STRICT, SELFISH či RASCAL. Tímto pravidelným výskytem získat parametr tvaru ruky V obecný význam a začal se objevovat u znaků, které vykazují významové podobnosti. Proto zde konkrétně u znaku STEAL došlo ke změně z tvaru ruky 5 na tvar ruky V (viz obr. č. 11).

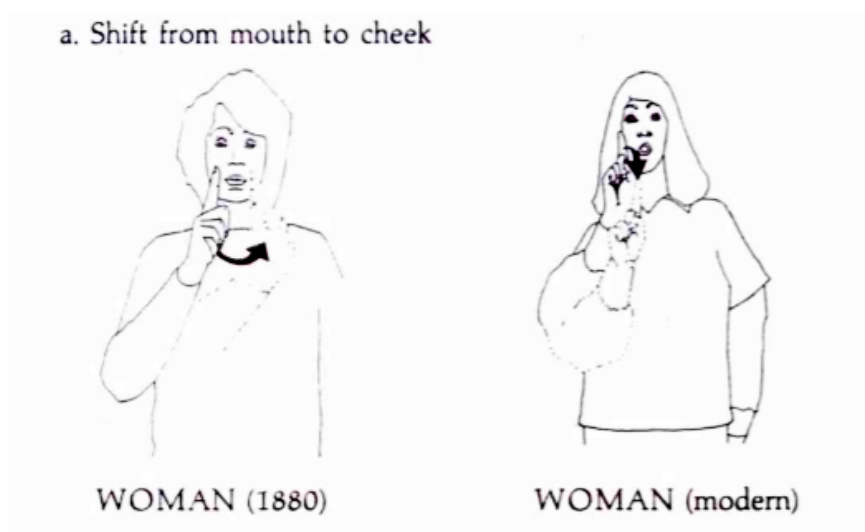

Obrázek 11: Změna v rámci znaku STEAL (ASL) (Frishberg, 1979)

- Tato korelace mezi formou a významem se zdá být mnohem více rozšířena u jazyků znakových než u jazyků mluvených. Motivací pro tuto změnu je tendence vyrovnávání jazykového systému (Frishberg, 1979).

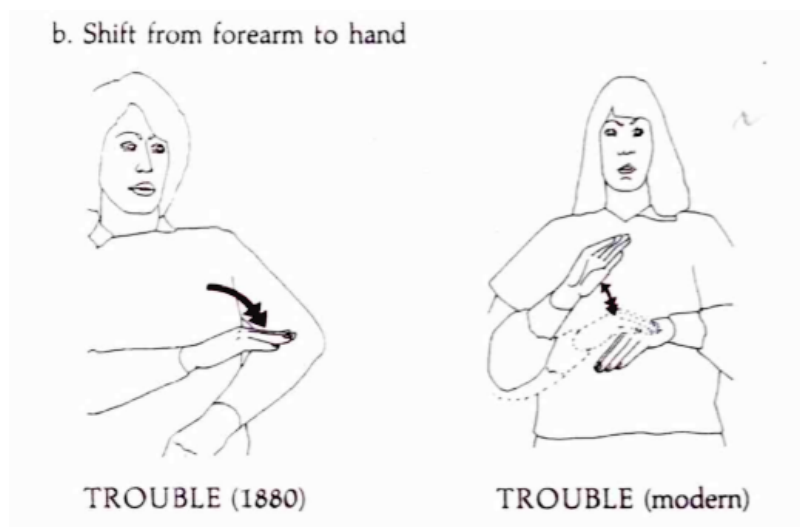
Další významnou práci věnovanou primárně fonologickým změnám představili Kyle a Woll (1988, s. 117–123). Zaměřili se na historické změny probíhající v britském znakovém jazyce (dále jen BSL) v rámci posunu místa artikulace znaku. Na základě tohoto hlediska rozdělují změny do tří základních kategorií:

1. Znaky, které byly původně artikulovány v oblasti před ústy, se posunuly do oblasti tváře či brady. Jako příklad uvádějí podobu znaku WOMAN v BSL (viz obr. č. 12).

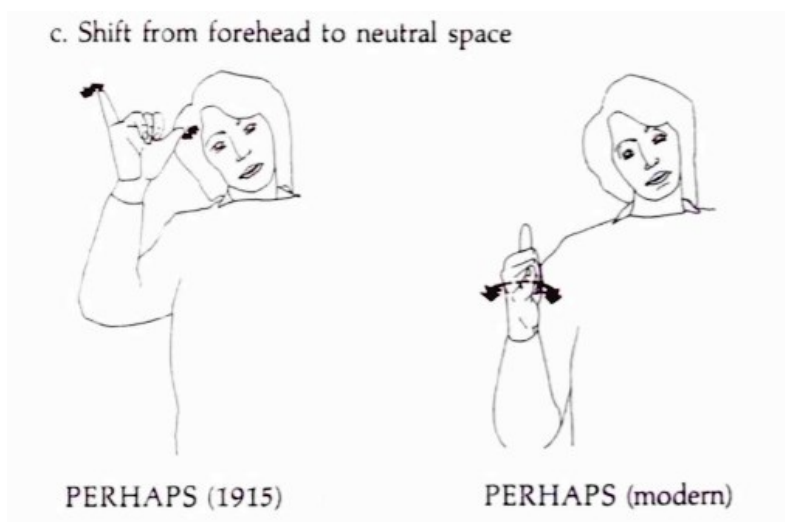
Obrázek 12: Změna v rámci znaku WOMAN (BSL) (Kyle a Woll, 1988)

2. Znaky původně artikulované ve spodní části paže se přesunuly do oblasti levé ruky. Příkladem je znak TROUBLE v BSL (viz obr. č. 13).

Obrázek 13: Změna v rámci znaku TROUBLE (BSL) (Kyle a Woll, 1988)

3. Znaky původně artikulované v oblasti temene hlavy či horní části obličeje se přesunuly blíže k neutrálnímu znakovacímu prostoru před tělem. Tuto změnu ilustrují autoři na znaku PERHAPS v BSL (viz obr. č. 14).

Obrázek 14: Změna v rámci znaku PERHAPS (BSL) (Kyle a Woll, 1988)

Tyto tendence jsou vzájemně propojené, neboť všechny souvisí s posunem místa artikulace blíže k centru zorného pole, které je při percepci znakového jazyka v oblasti obličeje a úst. Jedná se tedy o proces, kdy se znaky překrývající ústa přesouvají mimo tuto oblast, stejně tak znaky artikulované na periferii zorného pole se přesouvají blíže do centra. V důsledku těchto

změn lze pozorovat změny v povaze znaku, kdy se oslabuje ikoničnost znaků a znaky se stávají více arbitrárními. S tím pak mohou souviset změny další, přesahující fonologickou rovinu, například právě lexikální nebo i syntaktické, na něž upozorňují Pfau a Steinbach (2013).

K historické změně u znakových jazyků dochází díky stejným procesům jako u jazyků mluvených, tj. – díky lexikalizaci, gramatikalizaci a sémantické změně (Wilcox a Occhino, 2016). V této práci se lexikalizaci, sémantické změně a dalším procesům jazykové změny podrobněji věnovat nebudu, neboť by jejich výzkum vedl k mnohem delšímu a komplikovanějšímu zpracování, které by podle mého názoru přesahovalo požadavky bakalářské práce. Ve své práci se proto budu zaměřovat pouze na proces gramatikalizace.

2 Gramatikalizace

Termín gramatikalizace zavedl a popsal tak, jak ho známe dnes, francouzský lingvista Antoin Meillet. Ve svém článku *L'évolution des formes grammaticales* (1912) ho definoval jako „[...] *le passage d'un mot autonome au rôle d'élément grammatical*.“ (Meillet, 1912, s. 130)⁹, tedy přechod od autonomního slova k elementu s gramatickou funkcí (Aitchison, 2013).¹⁰ Meillet průlomově považoval gramatikalizaci za jednu z nejdůležitějších jazykových změn, neboť „[...] *grammaticalization of certain words creates new forms and introduces categories which had no linguistic expression. It changes the system as a whole*“ (Aitchison, 2013, s. 115).

Gramatikalizaci lze definovat jako takový proces, kdy lexikální jednotka nabývá gramatické funkce nebo jednotka již mající gramatickou funkci získává gramatickou funkci novou (Pfau, a Steinbach, 2006; Heine a Kuteva, 2002; Hopper a Traugott, 2003). Konkrétně například Heine a Kuteva (2002, s. 2) ve své publikaci *World lexicon of grammaticalization* definují pojem jako „[...] *the development from lexical to grammatical forms and from grammatical to even more grammatical forms*.“ Tím se z původně autosémantických jednotek stávají jednotky synsémantické, které nově vyjadřují rozličné gramatické významy a kategorie.

Proces gramatikalizace bývá popisován jako kontinuum, jež probíhá vždy jednosměrně, tedy od méně gramatických po více gramatické jednotky či konstrukce (Heine a Kuteva, 2002). Definici lze ilustrovat graficky jako škálovitý proces

lexical > *grammatical* (Meillet, 1912)

less grammatical > *more grammatical* (Kurylowicz, 1965)

some linguistic element > *more grammatical* (Campbell, 2001)

Kromě pojmu kontinuum se v literatuře setkáváme s označeními *grammaticalization scale* (gramatikalizační škála), *grammaticalization channel* (gramatikalizační kanál) (Lehmann, 2015) nebo *grammaticalization chain* (gramatikalizační řetězec) (Heine a Kuteva, 2002), jež demonstrují škálovitý vývoj gramatikalizované jazykové jednotky.

Proces gramatikalizace lze ilustrovat na příkladu z anglického jazyka, konkrétně na *be going to*, které se v současné podobě anglického jazyka užívá nejen jako průběhový tvar slovesa *jít*, ale slouží i k vyjádření budoucnosti (Pokorný, 2010). Původně byla forma *be going to* užívána

⁹ Ve svém článku také vymezil, že gramatické formy mohou vznikat dvěma procesy, a to gramatikalizací nebo analogií (Aitchison, 2013).

¹⁰ Podrobnější informace o historii gramatikalizace viz např. Christian Lehmann, 2002.

pouze ve významu směrového slovesa. Později nabyla v procesu gramatikalizace nového gramatického významu, kdy se začala užívat jako prostředek pro vyjádření futura. Původní lexikální význam však nevymizel a jednotka se stala polyfunkční. Nyní obě formy v jazyce koexistují (Campbell, 2001).

Gerundium slovesa pohybu v kombinaci s prepozicí vyjadřující směrovost:

I am going to the store.

Futurum:

I am going to go to the store. (I will go to the store.)

Současný výzkum na gramatikalizaci nahlíží jako na přirozený proces, jenž je důležitý a všudypřítomný, neboť je v podstatě zdrojem většiny gramatických změn, které se v jazyce odehrávají (Aitchison, 2013). Jedním z cílů studia gramatikalizace je vysvětlit povahu gramatiky pomocí analýzy jejího vývoje v průběhu času. Nenahlíží na gramatiku jazyků, a to ani těch znakových, pouze ze synchronního hlediska (jako na soubor pravidel), ale vnímá ji jako „žijící organismus“, který se neustále proměňuje a vyvíjí (Anible a Occhino, 2014, s. 28).

Výzkum gramatikalizace může probíhat ze dvou hledisek – synchronního a diachronního. Preferovaným hlediskem je to diachronní (historické), které se zabývá původem gramatických forem a zkoumá typické fáze změn, kterými gramatické formy procházejí. Druhé hledisko je více synchronní, kdy se výzkum zaměřuje spíše na analýzu stupně gramatičnosti u těch jazykových jednotek či konstrukcí, které gramatické funkce již plní (Hopper a Traugott, 2003).

Dle Heine a Kuteva (2002) je proces gramatikalizace doprovázen čtyřmi hlavními mechanismy (postupy), které jsou vzájemně propojené a těmi jsou:¹¹

- a) *Desémantizace/sémantické vyprázdňení (desemanticization/semantic bleaching)*
- b) *Extenze (extension/context generalization)*
- c) *Dekategorizace (decategorialization)*
- d) *Eroze/redukce fonetického rozsahu (erosion/phonetic reduction)*

¹¹ V případě znakových jazyků nebyly mechanismy v žádném z mnou nalezených zdrojů relevantně definovány, a proto byly pro účely práce vytvořeny definice vlastní. Za jejich vytvoření děkuji vedoucí práce.

- a) *Desémantizace/sémantické vyprázdnění* – jedná se o proces, kdy u prvku, který prochází procesem gramatikalizace, dojde k oslabení lexikálního významu a zároveň k nabývání významu gramatického. Tím lexém ztrácí sémantický obsah („vyprazdňuje se“) a posouvá se od výrazů autosémantičtějších k výrazům synsémantičtějším (Hladká, 2017).

Příkladem gramatikalizovaného výrazu z českého jazyka může být výraz *vždyť*, který vznikl z časového označení *vždy*. „*Při přechodu k moderní češtině došlo k sémantickému „vyblednutí“ vždyť při ztrátě časového významu výrazu.*“ Pro podrobnější analýzu diskurzního markeru *vždyť* viz bakalářská práce Tomáše Doischera s názvem *Vznik diskurzních markerů v češtině: případová studie slova vždyť* (2015).

- b) *Extenze* – původní forma se začne užívat v nových odlišných kontextech než doposud, kde nabývá nového významu (Pokorný, 2010). V českém jazyce lze extenzi sledovat u vzniku sekundárních prepozic. Jako příklad uvedu předložkový výraz *na úseku*, jehož základem je podstatné jméno *úsek*. Původně se slovo *úsek* používalo pouze v odborné terminologii pro označení určité části přímky, jež je ohraničena dvěma body. Později se ale začalo užívat ve významu abstraktnějším, a to ve spojeních jako *časový úsek*, *úsek kultury*, *úsek rozvoje města* a podobně. Postupně se pak ve spojení s předložkou *na* v určitém kontextu začalo užívat spíše pro signalizaci vztahů mezi výrazy ve větě a tím nabylo funkci předložkovou (Kroupová, 1966).

Co se týče znakových jazyků, za extenzi lze považovat posun znaku v rámci jeho syntaktické pozice.

- c) *Dekategorizace* – zde dochází ke ztrátě morfosyntaktických vlastností primárně u lexikálních či méně gramatikalizovaných forem (Heine, Kuteva, 2002).

K této ztrátě vlastností dochází kupříkladu při vytváření desubstantivních sekundárních přeložek v českém jazyce. U nově vzniklých předložek dochází ke ztrátě pádového paradigmatu a oproti zdrojovému substantivu ustrnou ve tvaru

pouze jednoho z pádů, často v instrumentálu (např. *s ohledem, vzhledem k*). Lze předpokládat, že ke ztrátě paradigmatu u znakových jazyků, vzhledem k jejich povaze, bude docházet jen okrajově, pokud vůbec.

- d) *Eroze* – Eroze neboli fonetickou redukcí se rozumí zkracování či zjednodušování formy (Pokorný, 2010). Redukce fonologické formy. V češtině lze za příklad eroze považovat formu slovesa *být* v hovorové češtině: *Měl jsi už oběd?* → *Měls už oběd?* Dalším příkladem je použití prostředku pro vyjádření kondicionálu *by + jsi* → *bys* (Načeva–Marvanová, 2008).

U znakových jazyků se eroze může projevat simplifikací artikulace znaku, konkrétně například zmenšením prostoru, zjednodušením tvaru ruky, *weak dropem*¹², zjednodušením pohybu či změnou v rámci mluvního komponentu. Tyto změny jsou u znakových jazyků poměrně podrobně popsány, viz též přehled v kap. 1.1.

Gramatikalizaci provázejí a utvářejí některé specifické procesy. Hopper (1991) ve svém článku vyděluje pět základních principů gramatikalizace, které charakterizují její průběh:

- 1) *Vrstvení (layering)*
- 2) *Rozštěpení (divergence)*
- 3) *Specializace (specialization)*
- 4) *Přetrvávání (persistence)*
- 5) *Dekategorizace (de-categorialization)*

- 1) *Vrstvení* – Jedná se o jev koexistence obvykle více způsobů, jak lze vyjádřit takřka stejný význam, tedy kdy různé formy mohou mít totožnou jazykovou funkci. K novým, již existujícím, funkcím se přidávají funkce nové, přičemž ty staré nezanikají a tím dochází k tzv. vrstvení. Jako příklad lze uvést koexistenci více způsobů tvorby minulého času v anglickém jazyce. Prvotním způsobem (*archaic layer*) byla tvorba pomocí hláskové alternace (*vowel alternations*) u sloves jako je *DRIVE* → *DROVE*, *TAKE* → *TOOK*. Později se přidal další způsob (*recent*

¹² *Weak drop* je označením pro změnu artikulace v proudu řeči, kdy dojde ke změně z dvouručních znaků na jednoruční. Blíže o *weak dropu* viz např. Battison, 1978, s. 60.

layer), kterým je užití sufixu *-t/-d* (apical suffix) například u sloves NOTICE → NOTICED či WALK → WALKED (Hopper, 1991).

Campbell (2001) definuje vrstvení jako proces, kdy forma může nabývat nových funkcí, aniž ztratí ty původní. Tím se z ní stává polysémní jednotka nesoucí jak původní, tak nový význam, které v jazyce fungují vedle sebe. Příkladem může být již výše zmíněné *be going to*, kdy koexistuje původní forma s lexikálním významem (v tomto případě se jedná o sloveso pohybu) s novou formou mající gramatický význam futura.

- 2) *Rozštěpení* – Hopper (1991) považuje *rozštěpení* za jakýsi speciální případ *vrstvení*, kdy lexikální jednotka podléhající gramatikalizaci nadále plní svou původní funkci autosémantické jednotky. Dochází tedy ke koexistenci dvou forem – původní plnovýznamové a té, u které se vyvíjí nová gramatická funkce.
- 3) *Specializace* – Z několika možných vyjádření pro konkrétní funkci se v průběhu gramatikalizace uplatní pouze jedna forma či konstrukce (Hopper a Traugott, 2003). K jevu dochází až ve finálních fázích gramatikalizace, kdy se užití jedné konkrétní formy stane obligatorním (Hopper, 1991). Hopper dále jev ilustruje na příkladu ze současné podoby francouzského jazyka, konkrétně na způsobu vyjadřování negace. V běžné záporné větě bývá sloveso negováno dvěma způsoby. Buďto užitím *ne* před slovesem nebo *pas* po slovese.¹³ Historicky je za prvotní/základní zápor ve FJ považována forma *ne*, kdežto *pas* slouží pouze k jakémusi posílení negace. Předpokládá se, že *pas* patří do skupiny substantiv, která byla užívána ve spojení s konkrétním slovesem na základě jeho povahy či významu. Tedy kupříkladu slovesa pohybu byla negována substantivem *pas*, slovesa vyjadřující proces transferu (předávání) nebo jezení se negují substantivem *mie*. Takovýchto spojení zdůrazňujících negaci bylo ve starofrancouzštině více. V 16. století dominovalo užití dvou forem, konkrétně *pas* a *point*. Postupem času se ale jako prostředek pro vyjadřování negace začalo používat pouze *pas*. Má největší frekvenci použití, je sémanticky neutrální a užívané ve většině spojení. Zde vidíme, že ze všech forem, které mohly teoreticky nadále plnit funkci záporu, se prosadila pouze jedna, která

¹³ U psané francouzštiny se tyto dva výrazy užívají pouze v kombinaci, v případě mluveného projevu nemusí.

je nyní používána jako obecný a v mluvené francouzštině často i jediný způsob vyjadřování negace.

- 4) *Přetrvávání* – Jedná se o jev, kdy je u jednotky, která je gramatikalizována a již plní gramatickou funkci, částečně zachován původní lexikální význam (Hopper, 1991).
- 5) *Dekategorizace* – Pod dekategoriací se rozumí rozvolnění příslušnosti k určité jazykové kategorii. Vráťme-li se k příkladu vzniku sekundárních předložek ze substantiv v češtině, je dekategoriací právě oslabování až ztráta rysů typických pro substantiva (Hopper, 1991).

Na závěr této kapitoly, jejímž cílem bylo shrnout obecné poznatky o gramatikalizačním procesu v mluvených jazycích, si dovoluji uvést následující: „*Prakticky neexistuje gramatická forma, která by nemohla vzniknout gramatikalizací některé z lexikálních [...]*“ (Pokorný, 2010, s. 121).

2.1 Gramatikalizace ve znakových jazycích

V mluvených jazycích už bylo procesu gramatikalizace věnováno mnoho pozornosti, o jazycích znakových ovšem totéž neplatí, neboť v nich bylo detailně zdokumentováno příkladů gramatikalizace jen pomálu. Studium gramatikalizace ve znakových jazycích přitom zůstává významným právě z toho důvodu, že lze díky němu ilustrovat, jak probíhá diachronní změna v lexiku jazyků s vizuální modalitou (Anible a Occhino, 2014, s. 27).

V mnoha ohledech probíhá proces gramatikalizace stejným způsobem jako u jazyků mluvených. Taktéž zde platí, že lexikální jednotky mohou být gramatikalizovány a nabývat gramatických funkcí, které mohou být následně opětovně gramatikalizovány a získávat tak další nové gramatické funkce (Janzen a Shaffer, 2002, s. 199). Proces je rovněž charakterizován sémantickým vyprázdněním, dekategoriací a redukcí fonetického rozsahu (nejčastěji zde dochází ke změně znaku v parametru pohybu) (Pfau a Steinbach, 2006).

2.1.1 Gramatikalizace lexikálních jednotek

Příklad procesu gramatikalizace lexikálních jednotek ve znakových jazycích uvádí Janzen a Shaffer (2002, s. 203), kteří popisují vývoj markeru pro budoucí čas ze znaku GO-TO, jehož funkce je považována za verbální. Proměna funkce tohoto znaku je doprovázena fonologickou redukcí pohybu a změnou místa artikulace, tvar ruky zůstává totožný. Sloveso GO-TO je artikulováno lehce nad úroveň pasu, kdy pohyb tvoří loket a ramenní kloub, kdežto u markeru pro budoucí čas došlo k posunu místa artikulace do oblasti tváře, pohyb je kratší a tvořen je pouze zápěstím. Jako příklady užití v ASL uvádí:

- a. TWO, THREE DAY PREVIOUS E.M. GALLAUDET **GO-TO** TOWN
PHILADELPHIA.

Two or three days before, (E.M.) Gallaudet had gone to Philadelphia.

- b. JOHN **FUTURE_{tns}** BUY HOUSE

John will buy a house.

Tuto gramatikalizační cestu lze znázornit jako:

verbum > marker budoucího času

Dalšími popsány modely gramatikalizovaných jednotek jsou kupříkladu (Pfau, 2012):

substantivum/adjektivum > modální sloveso (ASL)

substantivum > pronomén (izraelský znakový jazyk)

2.1.2 Gramatikalizace prostředků gestické povahy

Znakové jazyky mají na rozdíl od jazyků mluvených možnost gramatikalizace manuálních a nemanuálních gest (Pfau, 2012). Wilcox (2007) v tomto případě popisuje dvě možné gramatikalizační cesty:

- 1) *gesto* > *lexikální jednotka* > *gramatická jednotka*
 - př. gesto „strong“ > znak STRONG > modální sloveso CAN (ASL)
- 2) *gesto* > *gramatická jednotka*
 - př. gesto > klasifikátor / diskurzní marker / pronomen (obecný model)

V literatuře bývá rozlišována, co do gramatikalizace prostředků gestické povahy, gramatikalizace manuálních a nemanuálních gest a gramatikalizace pohybů hlavy. V následujících podkapitolách tyto jednotlivé typy stručně představím.

2.1.2.1 Gramatikalizace manuálních gest

Specifikem gramatikalizace u znakových jazyků je vznik lexikálních jednotek z neverbálních prostředků gestické povahy (Janzen a Shaffer, 2002, s. 200).¹⁴ Příkladem jednotek z amerického znakového jazyka, jejichž původ má gestickou povahu¹⁵, jsou dle Wilcox a Occhino (2016) znaky pro SEEM (viz obr. č. 15) nebo OBVIOUS (viz obr. č. 16). Jejich vývoj lze ilustrovat následovně:

- gesto označující pohled do zrcadla → znak MIRROR → znak SEEM

Obrázek 15: Znak SEEM v ASL (YouTube, 2015. [cit. 2018-05-06])

¹⁴ Pfau a Steinbach přirovnávají ke gramatikalizaci akustických gest u jazyků mluvených (2007, s. 87).

¹⁵ Znaky, jejichž původ leží podle autorů v gestech, by také mohly být chápány jako znaky ikonické, resp. vizuálně motivované. Vztah mezi gesty a ikoničností je velmi složitý, u nás se mu věnuje např. Fulka 2017 nebo v připravované práci Jakub Jehlička. Spojitost mezi gesty a znaky je z hlediska vývoje znakových jazyků klíčový, projevuje se ovšem spíše v jiných fázích vývoje než gramatikalizace znaku, zejména při samotném vzniku znaků.

- gesto naznačující paprsky světla → znak BRIGHT → znak OBVIOUS

Obrázek 16: Znak OBVIOUS v ASL (YouTube, 2016. [cit. 2018-05-06])

2.1.2.2 Gramatikalizace nemanuálních gest

Wilcox a Occhino (2016) vymezují ještě další možnou cestu, kterou gramatikalizace může postupovat a která je specifická pouze pro znakové jazyky. Jedná se o gramatikalizaci mimických gest, která jsou součástí jazykového systému znakových jazyků. Nejprve fungují jako suprasegmentální jev a později se mohou vyvíjet v gramatický morfém. Jako příklad lze uvést takzvané „gesto překvapení“, které se značí široce otevřenými očima, zdvihnutým obočím a možným pohybem hlavy směrem dopředu či pootevřenými ústy. Tento výraz obličeje postupně nabýval gramatickou povahu a nyní slouží jako indikátor zjišťovací otázky, rémat či kondicionálů v americkém znakovém jazyce.

2.1.2.3 Gramatikalizace pohybů hlavy

Pfau (2012) ve svém příspěvku uvádí další možný gramatikalizační proces specifický pro znakové jazyky – gramatikalizaci pohybů hlavy. Staví do kontrastu znakové jazyky, pro něž je typické manuální vyjadřování negace, tedy vyjadřování lexikální povahy, a znakové jazyky, které vyjadřují negaci nemanuálně, tedy podle autora gramaticky.

Manuální vyjadřování negace je typické například pro italský, turecký či hongkongský znakový jazyk. V níže uvedeném příkladu lze pozorovat, že negace je ve větě vyjádřena lexikálně, zde samostatným znakem NON.

— neg

PAOLO CONTRACT SIGN **NON**

Paolo didn't sign the contract.

Jsou však známy znakové jazyky, pro které je naopak typické vyjadřování negace nemanuálně, tedy gramatickými prostředky. Jako nemanuálně dominantní je uváděn německý znakový jazyk. Jak příklad autora ilustruje, v rámci klauze se neobjevuje samostatný znak pro vyjádření negace, nýbrž je negace vyjádřena pokýváním hlavy během artikulace znaků FLOWER BUY, na které se váže. Právě v tomto případě podle Pfaua došlo ke gramatikalizaci pohybů hlavy, při níž se pohyb hlavy stal funkční jednotkou vyjadřující negaci (Pfau, 2012).

_____neg
POSS_I MOTHER FLOWER BUY
My mother doesn't buy a flower.

2.1.3 Možnosti výzkumu gramatikalizace ve znakových jazycích

Úskalími studia jazykové změny ve znakových jazycích je omezené množství informací a dokladů o jednotlivých fázích vývoje jazyka a o jazykovém kontaktu a omezené množství materiálu, v němž by byla zdokumentována historická podoba jazyka (Anible a Occhino, 2014). Další komplikací při studiu jazykové změny, na kterou lingvisté znakových jazyků často narážejí, je absence psané podoby znakového jazyka. Tím se diachronní výzkum znakových jazyků stává velmi náročným. Studium gramatikalizace ale v tomto ohledu nabízí možné řešení, neboť existují případy, kdy vývoj jednoho významu ve význam jiný nemusí nutně znamenat zastření významu původního. Tím se jednotky stávají polysémní. Polysémii gramatikalizovaných jednotek lze dále využít ke zjištění jejich historického vývoje (Wilcox a Occhino, 2016).

3 Vlastní výzkum

V praktické části jsem se zaměřila na proces gramatikalizace v českém znakovém jazyce, konkrétně na to, jak tento proces probíhá u znaku STÁT-SE/STALO. Vlastní výzkum je inspirován studií zkoumající gramatikalizaci znaku HAPPEN v americkém znakovém jazyce (dále jen ASL) z roku 2014, jehož autory jsou Corrine Occhino-Kehoe a Benjamin Anible. Cílem mého výzkumu je zmapovat, zda v ČZJ dochází ke změnám obdobným a zda a jakým způsobem se mohou projevat či kombinovat principy jazykové změny na úrovni fonologické, lexikální či syntaktické.

3.1 Gramatikalizace znaku HAPPEN v ASL

Ve výše jmenované studii autoři pracovali s korpusy, vlogy a videi, na nichž byly zachyceny projevy ASL. Z 50 vyexcerpovaných výskytů znaku HAPPEN vzešla tři odlišná užití na základě toho, jakou funkci tento znak ve větě plní:

- 1) HAPPEN plní funkci verbální
- 2) HAPPEN+ plní funkci nominální
- 3) HAPPEN₁ plní funkci markeru evidence

Tato různá užití vykazují odlišnosti ve své fonologické struktuře. U nominální funkce a markeru evidence dochází oproti verbální funkci k redukci pohybu, v případě nominální funkce i k jeho opakování.¹⁶ Rozdíl mezi výrazy v těchto jednotlivých funkcích spočívá také v syntaktické pozici výrazu. Verbální i nominální užití se vyskytovala buďto v interpozici, nebo postpozici, marker evidence se většinou objevoval v antepozici před informační částí výpovědi.

3.1.1 Markery evidence a diskurzní markery

Ve studii o gramatikalizaci HAPPEN v ASL užívají autorky termín *evidential marker*. Ten může být podle *The Oxford Handbook of Evidentiality* (2018, s. 742) definován jako „[...] any

¹⁶ Tato tendence rozlišování mezi substantivy a verby bývá v zahraniční literatuře pojmenovávána jako verb/noun pairs. Sémanticky příbuzné, avšak fonologicky odlišné dvojice znaků označovaných jako noun/verb pairs popsali poprvé Suppala a Newport v ASL v roce 1978. Typickými příklady jsou dvojice v ASL SIT/CHAIR, FLY/AIRPLANE, PRINT/NEWSPAPER, kdy se v rámci artikulace verba vyskytuje jeden výraznější pohyb, zatímco u substantiv je pohyb menší, ale opakováný. V českém znakovém jazyce se rozlišování mezi substantivy a slovesy věnuje ve své připravované diplomové práci Kateřina Lišková (2018).

of the set of devices in a given language used to indicate the nature of evidence for a statement, and how a speaker chooses to mark the veracity of that statement. Evidentiality pertains to the source of information, the evidence on which a statement is based, its perceptual basis, reliability of knowledge, or the speaker's attitude toward the validity of information.“

Markerem evidence nebo též evidenčním markerem tedy bývá v lingvistice označován prostředek vyjádření jistoty, jež se opírá o zdroj určité informace nebo o zkušenost s okolním světem.

Evidenčními markery ve znakových jazycích se zabývají Sherman Wilcox a Barbara Shaffer ve své kapitole *Evidentiality and Information Source in Signed Languages* v publikaci *The Oxford Handbook of Evidentiality* (2018). Tvrdí, že markery evidence nejsou v jazyce arbitrární a základové, ale vznikají gramatikalizací, a jako příklad uvádí znak SEEM odvozený od znaku MIRROR.¹⁷ Podle uváděných příkladů se tato funkce rovněž často, nikoli však striktně, nachází na začátku jedné klauze.

V samotné práci o gramatikalizaci znaku HAPPEN se však s termínem nepracuje zcela konzistentně. Vedle klasifikace jednoho ze tří typů užití jako markeru evidence se o něm píše také jako o „discourse uses of HAPPEN“ (s. 34), v přehledové tabulce výsledků analýzy je dokonce tento třetí typ užití klasifikován jako „discourse marker“ (s. 32). Přístup studie tak není terminologicky zcela průhledný. Proto je zde třeba vysvětlit i termín diskurzní marker a uvést, jak budu s termíny pracovat posléze ve vlastní práci.

V zahraniční literatuře je pro to, co je zde nazýváno diskurzním markerem, používána terminologie nejednotná. Setkáváme se s termíny jako *discourse particles* (Schourup, 1982), *pragmatic particles* (Östman, 1981), *pragmatic markers* (Brinton, 1996) či právě *discourse markers* (Schiffrin, 1987; Heine, 2013). Brinton (1996, s. 29) dokonce uvádí celý vyčerpávající výčet výrazů, které se v zahraniční literatuře objevují, a potvrzuje tím různorodost užívané terminologie. Konkrétně jmenuje: *comment clause, connective, continuer, discourse connective, discourse-deictic item, discourse operator, discourse particle, discourse-shift marker, discourse word, filler, fumble, gambit, hedge, initiator, interjection, marker, marker of pragmatic structure, parenthetical phrase, (void) pragmatic connective, pragmatic expression,*

¹⁷ Konkrétně Wilcox a Shaffer (2018) v originále uvádí: „*SEEM derives from a lexical sign meaning ‘mirror’ (visual image domain). SEEM is used in situations where the signer marks the source as visual and also makes an inference. Again, facial grammar indicates the signer’s commitment to the inference. With SEEM, the signer can also mark her attitude toward the veracity of the evidence with changes to the manner of movement of the sign.*“

pragmatic particle a *reaction signal*. Za nejčastěji používaný považuje Brinton termín *discourse marker*, proto s ním budeme pracovat dál.

Diskurzni markery bývají definovány různě, především ale jako výrazy, které slouží k uvození diskurzu či k organizaci rozhovoru. Jejich funkce v jazyce je kontextualizační či interakční, kdy „[...] poskytují adresátům informaci o tom, jak má být následující či předchozí promluva interpretována v kontextu okolního diskurzu, resp. vypovídají něco o postoji mluvčího k obsahu zprávy či adresátovi“ (Doischer, 2015, s. 20). Každý z odborníků zabývajících se diskurzními markery však pracuje se svou vlastní definicí, která odráží to, jakou konkrétní funkcí diskurzního markeru se lingvista při svém výzkumu zabývá. Brinton (1996) například definuje diskurzni markery jako „[...] *seemingly empty expressions found in oral discourse, such as actually, oh, right, well, I mean, and you know.*“ Deborah Schiffrin (1987) popisuje diskurzni markery jako sekvenčně závislé jazykové jednotky, které mohou mít původ v různých slovních druzích. Jejich užití ve výpovědi je fakultativní a jsou syntakticky oddělitelné, jejich případné vypuštění ze syntaktické struktury by tedy nemělo mít za následek agramatičnost výpovědi. Zároveň slouží k orientaci v diskurzu a napomáhají mluvčímu při utváření výpovědi v konkrétním kontextu.

Dle gramatické příručky *English grammar today* (2011) jsou diskurzni markery slova nebo fráze, které uživatelé jazyka používají k budování koheze, k organizaci a řízení výpovědi jak v psaném projevu, tak mluveném. Řadí je do několika skupin podle toho, jakou plní v textu funkci.¹⁸

Předkládanou ukázkou užití v konverzaci je zde rozhovor několika přátel, kde jsou diskurzni markery zvýrazněny tučně:

A: ***So***, *I've decided I'm going to go to the bank and ask for a car loan.*

B: *That sounds like a good idea.*

C: ***Well***, *you need a car.*

B: ***Right.***

A: ***Anyway***, *I was wondering if either of you would teach me how to drive.*

¹⁸ Například diskurzni markery, které slouží k organizaci rozhovoru, jsou řazeny do skupin podle toho, jestli značí začátek konverzace, konec konverzace, změnu tématu nebo řazení informací (*first of all, secondly, to sum up...*). Dalším typem jsou diskurzni markery užívané při reakcích či odpovědích, které ve skupinách dle faktoru, zda mluvčí dává najevo zájem o pokračování v rozhovoru, vyjadřuje překvapení či empatii. Pro podrobnější informace viz kapitola *Discourse markers* v publikaci *English Grammar Today* (2011).

Výraz *so* zde značí jakýsi začátek nové konverzace či nového tématu. *Well* označuje změnu v zaměření se z půjčky na auto k potřebě samotného auta, *right* značí odpověď a souhlas s mluvčím B a *anyway* značí změnu tématu.

Ve studii, ze které má práce vycházet, ovšem není oddělení diskurzního a evidenčního markeru striktní. Domnívám se, že HAPPEN v ASL plní funkce obou těchto markerů, jak byly vymezeny, tedy jak signalizaci určitého nového diskurzu, tak předkládá informace o tom, že onen diskurz se zakládá na zkušenosti s okolním světem a informačním zázemím mluvčího. S vědomím odlišností prostředků v určitých kontextech a problematické oddělitelnosti jednotek v českém znakovém jazyce volím pro další klasifikaci a popis termín *diskurzní marker*. Pokusím se na svém materiálu doložit, že se tento termín zdá být pro užití v ČZJ relevantnější.

3.2 Gramatikalizace znaku STÁT-SE/STALO v ČZJ

Ve výzkumu českého znakového jazyka se už věnovalo mnoho pozornosti jazykovým změnám zejména fonologického charakteru. Proces gramatikalizace ovšem v centru pozornosti zatím není. Za dobrý krok v tomto směru proto považuji inspirovat se už existujícími výzkumy v jiných znakových jazycích.

3.2.1 Slovníkové popisy STÁT-SE/STALO

V této části práce představím popisy znaku STÁT-SE/STALO v několika vybraných překladových či výkladových slovnících českého znakového jazyka.

Internetový výkladový a překladový slovník Dictio, který vznikl v roce 2014 v rámci střediska Teiresiás a je neustále aktualizován, uvádí dvě možné realizace znaku STÁT-SE, buďto jako *sloveso* nebo *modifikátor časový*. Co je ale myšleno oním časovým modifikátorem není nikde dále specifikováno. Do této kategorie autoři slovníku řadí mimo jiné znaky PŮLNOC, NĚKDY,

Obrázek 17: Znak STÁT-SE/STALO v ČZJ (Dictio, 2014. [cit. 2018-04-03])

OBČAS nebo LETOS. I přes zápis glosou STÁT-SE je podle přiložených videí mluvním komponentem slovo STALO.

Dalším internetovým slovníkem, ve kterém je uveden znak STÁT-SE, je překladový slovník Spreadthesign. U tohoto znaku je mluvní komponent totožný se zápisem znaku glosou, což se v mnou zkoumaném materiálu neobjevilo. Z toho důvodu to vnímám jako nepřirozené a pravděpodobně způsobené předložením hesla *stát se* a následným přímým překladem. V tomto slovníku se vyskytuje znak STALO ještě jednou, konkrétně v překladu věty „*Stalo se to poprvé?*“ (STALO+POPRVÉ), kdy je mluvním komponentem znaku slovo STALO.

Obrázek 18: Znak STÁT-SE/STALO v ČZJ (Spreadthesign, [cit. 2018-04-03])

Pro porovnání a zajímavost je znak STÁT-SE/STALO zobrazen i v publikaci *Slovník znakové řeči* (1988). Při nalistování hesla *stát se/přihodit se* je čtenář odkázán k heslu *případ, případně*, kde pouze nalezneme obrázek o údajné formě znaku (viz obr. č. 19). Můžeme zde pozorovat určitou spojitost či propojení s nominální funkcí, která tvořila jednu ze tří kategorií v mnou excerpovaném materiálu.

Obrázek 19: Znak PŘÍPAD mající dle Slovníku znakové řeči (1988) stejnou formu jako znak STÁT-SE/STALO

3.2.2 Výběr a analýza jazykového materiálu

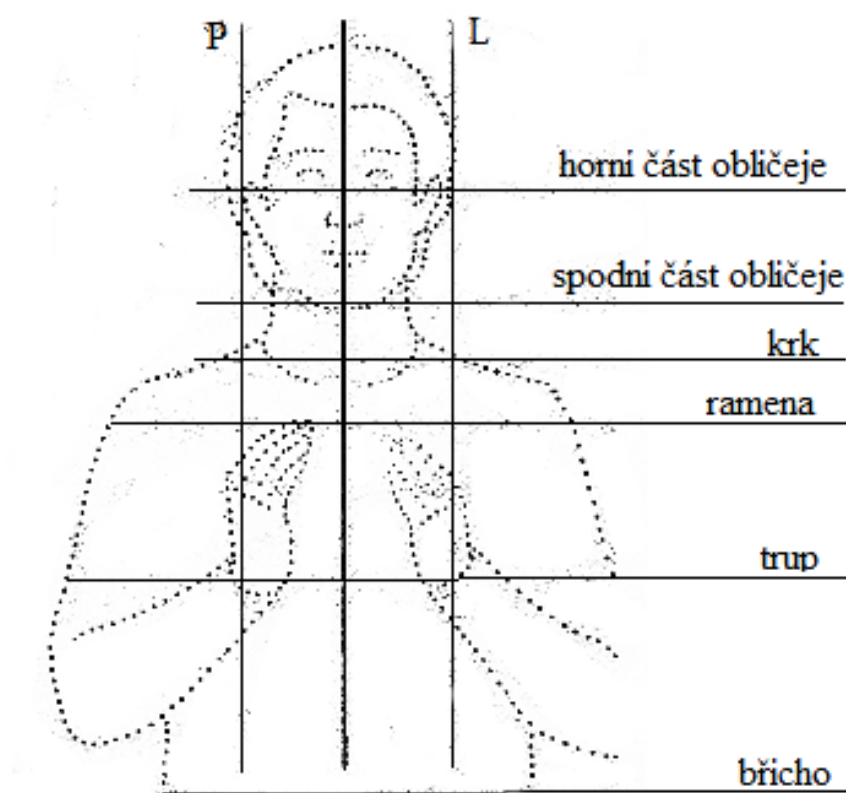
Analyzovaným vzorkem je celkem 50 výskytů znaku STÁT-SE/STALO od 20 různých projevů mluvčích českého znakového jazyka. Projevy, ze kterých byly výskyty vyexcerpovány, pochází z facebookové skupiny Zábava pro neslyšící v ČR. Tuto platformu jsem zvolila z toho důvodu, že se jedná o projevy s vyšší mírou spontánnosti a neformálnosti.

Při sběru materiálu ČZJ jsem projevy s výskytem příslušného znaku vyhledávala nejprve chronologickým prohlížením videí ve facebookové skupině. Následně jsem vypožadovala tendenci, kdy se znak STÁT-SE/STALO pojil především s vyprávěním o nepříjemných událostech. Proto jsem dále pracovala s pomocí vyhledávání klíčových slov ve facebookové skupině. Po zadání hesel *událost*, *stalo*, *stát*, *trapas*, *smutný* a dalších, jsem v naprosté většině nalezených projevů na hledaný znak narazila. Odhadem lze říci, že při excerpci jsem pracovala s přibližně 100 zhlédnutými videi. Pro samotnou analýzu ovšem neměl způsob excerpce znaků podstatný vliv, cílem bylo získat konkrétní počet výskytů od určitého minimálního množství mluvčích. To nebylo možné jinak než ruční excerpci, případně elicitací, kterou jsem pro tento typ shromáždění materiálu nepovažovala za vhodnou.

3.2.2.1 Analýza jazykového materiálu

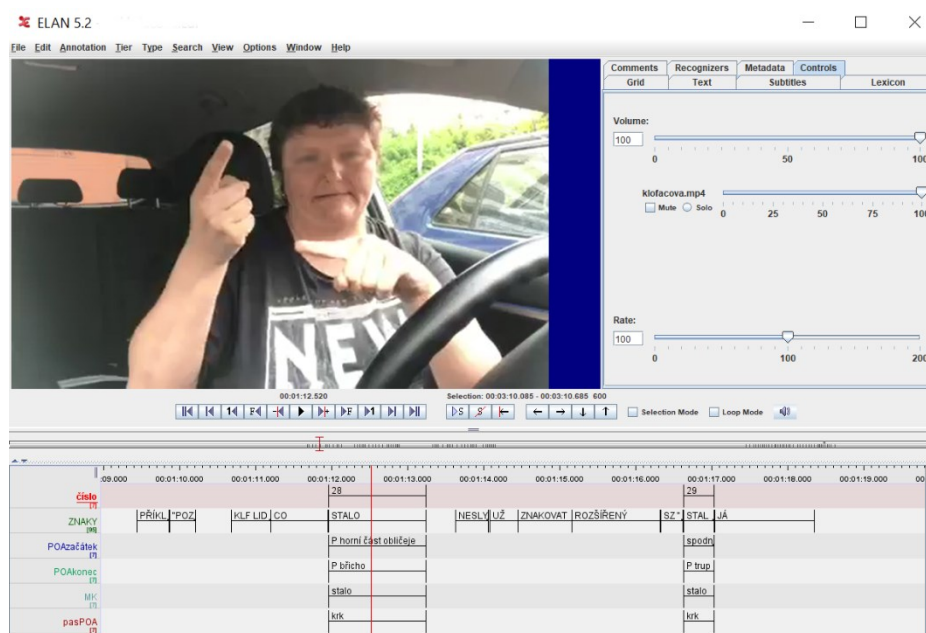
Pro analýzu znaků byl použit program ELAN 5.2 (ukázka anotace viz obr. č. 21), který původně vznikl pro lingvistickou anotaci řeči, gestické komunikace a jiných paralingválních jevů. Nyní je hojně používán právě k anotaci znakových jazyků, neboť přináší výhodu zápisu znaků v reálném čase bez nutnosti vytvoření samostatného transkripčního souboru (Anible a Occhino, 2014). Pro svou analýzu jsem vytvořila systém šesti vrstev. První vrstva **číslo** slouží k očíslování výskytů znaku STÁT-SE/STALO pro lepší orientaci při další analýze znaků. Druhá vrstva nese pracovní název **ZNAKY**, ve které je zapisována manuální složka znaku kapitálkami. Nejedná se o přesný překlad významu znaku, při zápisu jsem se řídila buďto mluvním komponentem, který znak doprovázel, nebo jsem použila výraz blízký slovu či slovnímu spojení z českého jazyka. Mluvním komponentem jsem se při přepisu znaků neřídila v těch případech, kdy se při artikulaci znaku nevyskytoval. Jednalo se o znaky, kde byla namísto mluvního komponentu ústa zavřená, i když se jednalo o znaky, u kterých se mluvní komponent běžně vyskytoval. Toto tvrzení lze podložit znakem přepsaným jako VYPRÁVĚT ve výskytu č. 34, jehož forma odpovídá běžně užívanému znaku s významem *příběh*, *vyprávět*. Dále se vyskytovaly případy přetrvávání mluvního komponentu do nadcházejícího manuálního znaku, např. u výskytu č. 1 byl použit přepis NOVÝ ZMĚNA, přičemž mluvčí artikuloval mluvním komponentem pouze slovo *nový* a tento mluvní

komponent se šířil do znaku, jehož manuální složka odpovídala znaku s významem *změna*. V těchto případech jsem se tedy řídila manuální složkou znaku a jejím nejbližším významem. Dalšími vrstvami jsou **POAzačátek**, kde jsem zaznamenávala počáteční oblast artikulace aktivní ruky, a **POAkonec**, kde je zapsáno konečné místo artikulace aktivní ruky. Předposlední zaznamenávanou vrstvou je **pasPOA**, ve které popisují místo artikulace ruky pasivní. V rámci zápisu oblasti artikulace znaku jsem zohledňovala i hledisko, zda znak STÁT-SE/STALO vykazuje tendence k centralizaci, nebo je spíše artikulován na straně ipsilaterální u dominantní ruky. Při určování oblasti artikulace jsem se řídila rozdělením znakovacího prostoru, které jsem stanovila následovně:

Obrázek 20: Rozdělení oblastí artikulace; obrázek je převzat z Frishberg 1979 (obr. č. 3) a následně doplněn dle potřeb výzkumu

Oblasti artikulace znaku byly anotovány z toho důvodu, že v analogické studii v ASL vykazoval znak HAPPEN v případě plnění odlišných funkcí tendence k fonologické redukci, konkrétně se jednalo kupříkladu právě o redukci či zjednodušení pohybu. Co se týče artikulace znaku STÁT-SE/STALO v ČZJ, zmenšení znakovacího prostoru odpovídá redukci pohybu znaku. Za předpokladu, že by byla u znaku STÁT-SE/STALO zpozorována určitá fonologická redukce co do pohybu znaku, mohla by být tato proměna indikátorem odlišné funkce znaku. Poslední vrstvu v mém anotačním zápisu tvoří **MK**, kde jsou zapisovány mluvní komponenty¹⁹ artikulované při znaku STÁT-SE/STALO. Taktéž u mluvních komponentů byla sledována tendence k jejich redukci, a zda se tato redukce odráží ve funkci daného znaku.

Obrázek 21: Ukázka anotace v programu ELAN 5.2

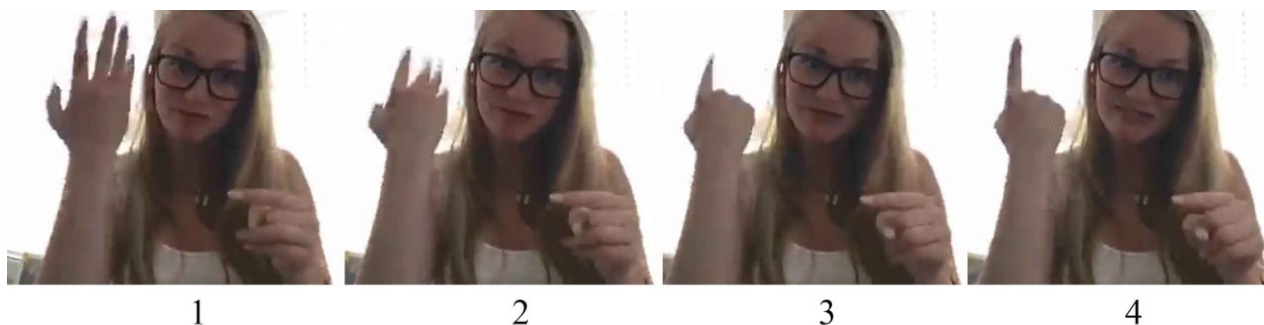
3.2.2.2 Segmentace znaku

Při anotování bylo potřeba vyřešit otázku ohraničení znaku, tedy kde znak znakového jazyka končí, a kde začíná. Této problematice se věnují mimo jiné Tommi Jantunen (2015) nebo Diane Brentari a Ronnie Wilbur (2008).

Ve své anotaci jsem hranice znaku rozpoznávala dle momentu, kdy byl aktivní rukou artikulován nový tvar ruky znaku a dle přibližné orientace dlaně. Pro přehlednost viz obrázek

¹⁹ Mluvní komponenty jsou definovány jako bezhlasy pohyby úst ve znakových jazycích, jejichž forma vychází z jazyků mluvených a jsou artikulovány simultánně s manuální složkou znaku (Macurová, Nováková, 2008).

č. 22, kde je za začátek znaku považován snímek č. 3, kdy dojde ke změně tvaru ruky B₀ (znak BYLO) na tvar ruky D (znak STALO).²⁰

Obrázek 22: Segmentace znaku

3.2.2.3 Popis přepisu a užitých značek

Při přepisu znaků z ELANu jsem vycházela z již zpracovaného přepisu znaků navrženého Radkou Novákovou v její diplomové práci s názvem *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce* (2009).

SEZNAM POUŽITÝCH ZNAČEK PŘI PŘEPISU	
+	Inkorporace
XXX-XXX	Víceslovný ekvivalent odpovídající významu jednoho znaku v ČZJ
X-X-X	Použití prstové abecedy
XXX	STÁT-SE/STALO
INDEX:xxx	Označení deixe s tvarem ruky D (to, tam, ta, ten)
INDEX:mě, jeho, jí	Označení deixe s tvarem ruky r
ODKAZ:xxx	Označení deixe s tvarem ruky B
KLF:xxx	Klasifikátor
SZ č. X	Specifický znak (Vysuček, 2003) – seznam viz příloha č. III
SZ č. X (2009)	Specifický znak (Vysuček, 2009) – seznam viz příloha č. IV
(x)	Číslo výskytu podle anotace v ELANu

²⁰ Uváděné tvary ruky vycházejí ze souboru tvarů ruky pro český znakový jazyk, jenž je součástí notačního systému pro český znakový jazyk zpracovaným A. Macurovou (1996) a později modifikovaným L. Okrouhlíkovou (2012).

3.3 Funkce znaku STÁT-SE/STALO

V této části práce představím návrhy funkcí znaku STÁT-SE/STALO v ČZJ a kritéria, kterými jsem se při určování funkcí řídila. Kritéria jsou inspirována již zmiňovanou studií HAPPEN v ASL a byla zkontrolována s lingvisticky vzdělanou rodilou mluvčí českého znakového jazyka Radkou Novákovou. Jednotlivé návrhy funkcí byly také konzultovány s dr. Naděou Hynkovou Dingovou, která následně i přeložila výseky projevů s výskytem znaku STÁT-SE/STALO do češtiny.

Hranice mezi jednotlivými funkcemi znaků nemusejí být vždy ostré, což ale není nutně překážkou pro sledování tendencí, jakých funkcí znak může nabývat. Jedná se tedy pouze o návrhy klasifikace funkcí, při kterých se řídím sémantickou interpretací na základě již zmíněných konzultací.

V další části této kapitoly představím jednotlivé průvodní okolnosti a to, jak se projevovaly u jednotlivých funkcí znaku.

3.3.1 Sémantické odlišnosti

Při klasifikaci znaků do jednotlivých druhů funkcí se jeví jako ideální vycházet ze sémantického kritéria. Na základě konzultací s lingvisticky vzdělaným rodilým mluvčím byla zvolena následující kritéria.

U **verbální funkce** tvořil znak STÁT-SE/STALO stěžejní část výpovědi, kdy nebyl vypustitelný a odkazoval k určité činnosti, stavu nebo ke změně stavu. Další znaky na něm byly závislé a dále ho rozvíjely.

i. JÁ CHTÍT VĚDĚT VY BYLO **STALO** NEBO SZ č. 5 (19)

Hodně by mě zajímalo, jestli se vám stalo něco podobného.

Užití znaku ve **funkci nominální** se vyskytovalo především po odvyprávění určité situace, po němž se mluvčí k celé události vracel a odkazoval k ní jako k celku, který se mu odehrál, případně situaci zpětně hodnotil.

ii. PRÁVĚ **STALO** INDEX:to BYLO PŘEDTÍM VČERA POCIT
PŘIPOMÍNAT PANÍ INDEX:ta (5)

To, co se mi ale stalo včera, mi dost připomnělo mojí dávnou zkušenost s tou prodavačkou. Možná to byla dokonce ona.

Co se týče znaků, které byly klasifikovány jako **diskurzí markery**, při užití ve výpovědi nesly funkci, kterou chápu primárně jako komunikační. Tyto znaky sloužily k výstavbě výpovědi a organizaci promluvy. Lze říci, že tyto znaky jsou někdy z jistého pohledu vypustitelné. Tím mám na mysli, že jejich případné vypuštění nevede k agramatičnosti výpovědi nebo k narušení výměny replik (kupříkladu výskyt č. 2, 3 či 8). Další typickou vlastností diskurzí markerů je to, že nevyžadují reakci komunikačního partnera a fungují de facto jako řečnická otázka (například výskyty č. 37, 40). U těchto výskytů lze sledovat tendenci, kdy se znaky více objevovaly před začátkem vyprávění určitého příběhu. Mluvčí užitím znaku dává posluchači najevo, že bude prezentovat událost, která se v minulosti odehrála²¹. Značí tím začátek diskurzu.

- iii. JÁ TEĎ-NEDÁVNO STALO SZ č. 51 (2009) JÁ CHODIT PRÁCE
NORMÁLNÍ CHODIT MOJE TYP PRÁCE TYP NIC-NEDĚLAT VŮBEC
(20)

Už je to nějakou dobu. Chodila jsem do zaměstnání, kde jsem toho zrovna moc nenasedla.

3.3.2 Průvodní okolnosti změny funkce

Jak jsem již zmiňovala výše v kapitole 3.1, v rámci výzkumu ASL se autoři zaměřovali na okolnosti, které se mohou pojít se změnou funkce znaku, konkrétně se jednalo o fonologickou redukci, syntaktickou pozici znaku a sémantické odlišnosti. V následujících podkapitolách se pokusím o shrnutí, zda a jak se odlišnosti mezi funkcemi projevovaly ve zkoumaném materiálu v českém znakovém jazyce.

3.3.2.1 Fonologická redukce

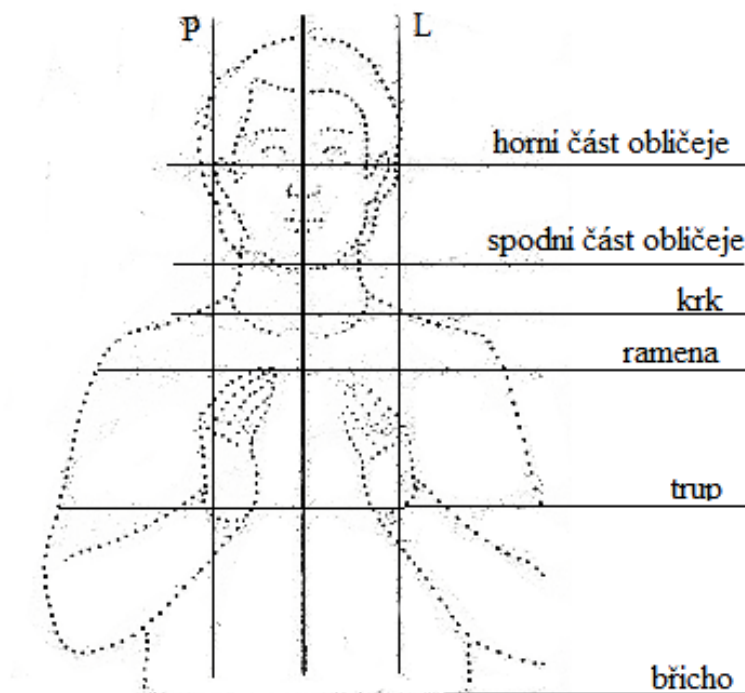
Tuto okolnost jsem zkoumala na českém znakovém jazyce z toho důvodu, že jedním z hlavních mechanismů doprovázejících proces gramatikalizace je dle Heine a Kuteva (2002) tzv. eroze, která bývá definována jako určitá redukce fonologická formy. Ta se u znakových jazyků může teoreticky projevovat právě změnou v rámci artikulace znaku, konkrétně se může jednat o zmenšení prostoru, ve kterém je znak artikulován, či o zjednodušení pohybu znaku (viz kap. 2). V případě, že by se tato hypotéza u znaku STÁT-SE/STALO potvrdila a k erozi

²¹ Srov. evidenční markery viz kap. 3.1.1.

v rámci fonologické struktury znaku docházelo, mohlo by se jednat o jeden z možných identifikátorů změny funkce znaku.

Pro exaktní výzkum redukce pohybu znaku by bylo ideální mít u každého analyzovaného mluvčího českého znakového jazyka informace o jeho běžně využívaném znakovacím prostoru a v rámci něj sledovat tendence k redukci samotného znaku STÁT-SE/STALO vzhledem k jeho okolí. Získat taková srovnávací data bohužel nebylo vzhledem k povaze zkoumaného materiálu možné. Zapotřebí by byla videa pořízená za shodných technických podmínek v laboratoři. Tuto možnost jsem ovšem nezvolila z toho důvodu, že by se nejednalo o plně spontánní produkci mluvčích, na kterou jsem se v rámci svého výzkumu chtěla zaměřit. V budoucnu by vhodný výzkumný materiál mohl nabídnout korpus českého znakového jazyka.

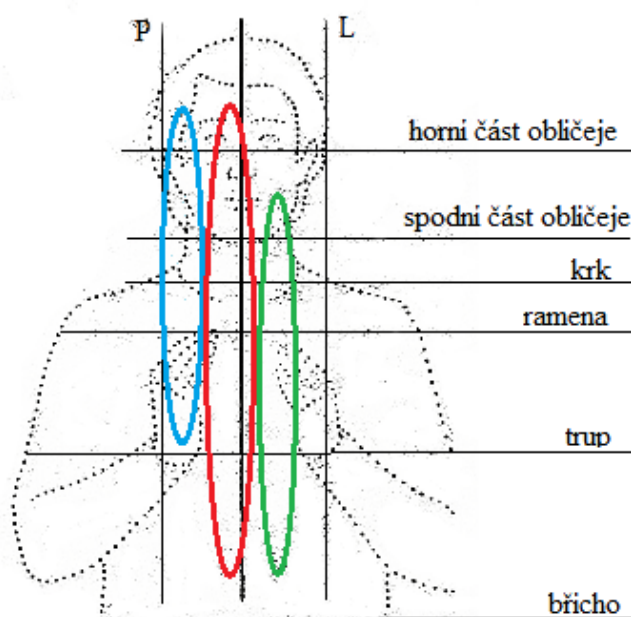
Vzhledem k povaze vyexcerpovaného materiálu jsem pro orientační popis artikulačního prostoru znaku vytvořila vlastní rozdělení znakovacího prostoru na 6 základních horizontálních oblastí a 3 vertikální. Vertikální oblasti byly přidány pro pozorování, zda má znak v případě odlišných funkcí tendenci být produkován více na jedné ze stran či zda má tendence k centralizaci.²²

Obrázek 23: Rozdělení oblastí artikulace; obrázek je převzat z Frishberg 1979 (obr. č. 3) a následně doplněn dle potřeb výzkumu

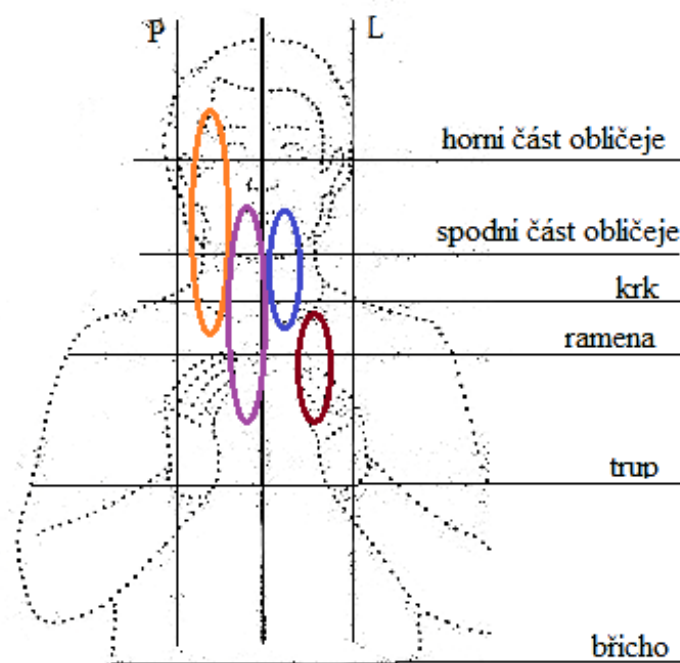
²² Při analýze znaků se však ukázalo, že většina (43) znaků, je v počáteční fázi znaku artikulována na pravé straně. Výjimku tvořilo pouze 7 případů (č. 29, 32, 34, 37, 40, 41, 45), přičemž byly tyto znaky zástupci různých funkcí. V rámci tohoto kritéria se tedy neprojevily žádné pravidelnosti, a proto se jím dále ve výzkumné části dále nezabývám.

Pro rozhodnutí, zda se jedná o redukci, bylo potřeba stanovit určitý obecný rámec toho, jak vypadá základní neredukovaná forma znaku STÁT-SE/STALO. Vzhledem k tomu, že znakovací prostor mluvčích nevykazoval výrazné individuální příznačnosti, což bylo pravděpodobně způsobeno i povahou videí, rozhodla jsem se za tuto neredukovanou formu považovat tu, která se mezi mluvčími vyskytovala nejčastěji. Výsledkem bylo, že z 50 analyzovaných znaků bylo celkem 17 artikulováno od **horní části obličeje k trupu** a 15 od **horní části obličeje do oblasti břicha**. Rozhodla jsem se za základ považovat oba rozsahy pohybu, neboť rozdíl dvou výskytů je v tomto případě zanedbatelný. Jak jsem již zmínila, zaměřovala jsem se na rozsah či velikost pohybu, která je v případě rozsahu od horní části obličeje k trupu totožná s rozsahem od **spodní části obličeje k břichu**, a proto jsem mezi neredukované formy zařadila i 6 výskytů pohybu od spodní části obličeje k břichu. Při určování oblasti artikulace, tedy kde znak prostorově končí a začíná, jsem se pro účely výzkumu rozhodla nezohledňovat úhel náklonu kamery, kterou bylo video natáčeno. Z celkových 50 výskytů tedy 38 nebylo dle mnou stanovených kritérií redukováno.

Obrázek 24: Rozsahy pohybu znaků, které nebyly považovány za redukováné

Za pravděpodobnou redukci jsem považovala rozsahy pohybu od **horní části obličeje k ramenům**, od **spodní části obličeje k trupu**, od **spodní části obličeje k ramenům** a artikulaci od **ramen po trup**. Jiné kombinace míst artikulace se v mnou analyzovaném vzorku nevyskytovaly.

Obrázek 25: Rozsahy pohybu znaků, které byly považovány za redukované

Pokud se zaměřím na jednotlivé návrhy funkcí, z 26 výskytů s určenou verbální funkcí se zdá být 5 redukováno, což tvoří z celkového čísla 19 %. Výskyty s možnou nominální funkcí byly redukovány ve 25 %, tedy třikrát z 12 výskytů (viz tabulka č. 2). Oproti tomu výskyty s funkcí diskurzního markeru se z počtu 12 výskytů zdají být redukovány ve 33 %, tedy celkem čtyřikrát. Je otázkou, zda tendence, kdy funkce diskurzního markeru byla ve zkoumaném vzorku ve třetině doprovázena určitou redukcí pohybu, byla náhodná a závisela na výběru a technických parametrech vzorku a na výzkumné interpretaci, či zda je pro funkci diskurzního markeru u tohoto znaku redukce pohybu příznačná. Pro spolehlivou odpověď na tuto otázku by bylo potřeba dalšího zkoumání na větším a lépe analyzovatelném vzorku s kvalitnějšími technickými podmínkami. Přesto i tyto drobné výsledky naznačují jisté tendence.

Funkce	Původní pohyb	Redukovaný pohyb	Procentuální zastoupení redukce
Verbální	21	5	19 %
Nominální	8	4	25 %
Diskurzívní marker	9	3	33 %

Tabulka 2: Zastoupení redukce pohybu u jednotlivých funkcí

3.3.2.2 Syntaktická pozice znaku

Další předpokládanou průvodní okolností, jež mohla poukazovat na odlišnost funkcí, byla syntaktická pozice znaku. Její určení jsem v rámci svého výzkumu vnímala jako nejvíce problematické z toho důvodu, že postup, jak rozpoznat hranice klauze v českém znakovém jazyce není v dosavadních výzkumech ideálně zpracován. Mou inspirací byla částečně diplomová práce Jitky Kubištové zaměřující se na výzkum slovosledných tendencí v ČZJ²³. Její kritéria pro určení hranic klauze byly pauza, změna očního pohledu či střídání rolí. V mém výzkumu jsem však tato kritéria mohla použít pouze pro určení 27 výskytů. Ve zbylých 23 výpovědích²⁴ jsem postupovala hlavně podle obsahové výpovědi. Syntaktický celek u těchto výskytů tak vymezuji na základě dvou kritérií: přítomnost predikátu a sémantická jednota.²⁵ I přes zvolená kritéria rozpoznávání hranic syntaktického celku jsem jako nerodilý mluvčí českého znakového jazyka nebyla v několika případech schopna přesně hranice klauze v českém znakovém jazyce vymezit, konzultovala jsem proto videa s lingvisticky vzdělaným rodilým mluvčím českého znakového jazyka, studentem oboru Čeština v komunikaci neslyšících. Ukázalo se však, že i rodilý mluvčí u některých výskytů váhal a nebyl se stoprocentní jistotou schopen určit všechny výskyty. Proto je potřeba prezentovaná řešení syntaktické pozice brát pouze jako návrhy.

Rozlišovala jsem 3 hlavní druhy syntaktické pozice znaku v klauzi, konkrétně antepozici, interpozici a postpozici. Antepozicí se v tomto případě rozumí předsunutí znaku před obsahově-formální celek, k němuž se úzce vztahuje, případně ho uvozuje. Jako příklad antepozice uvádím výskyt č. 5:

²³ KUBIŠTOVÁ, Jitka. *Výzkum slovosledných tendencí v českém znakovém jazyce*. Praha, 2013. Diplomová práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Eva Lehečková, Ph.D.

²⁴ Konkrétně se jednalo o výskyty č.: 1, 2, 3, 7, 8, 13, 15, 16, 17, 21, 23, 27, 33, 34, 41, 42, 45, 47, 50, 51, 52, 56 a 57.

²⁵ Tento postup vymezení klauze podle přítomnosti predikátu byl inspirován zpracováním polského korpusu znakového jazyka. Viz osobní konzultace vedoucí práce s tvůrci korpusu v březnu 2018.

- i. PRÁVĚ **STALO** INDEX:to BYLO PŘEDTÍM VČERA POCIT
PŘIPOMÍNAT PANÍ INDEX:ta (5)

To, co se mi ale stalo včera, mi dost připomnělo mojí dávnou zkušenost s tou prodavačkou. Možná to byla dokonce ona.

Jako interpozici jsem určovala výskyt znaku, u kterého došlo k včlenění do obsahově-formálního celku, jehož je součástí. Viz příklad ii., kde je uveden výskyt znaku č. 47.

- ii. JÁ ZAJÍMAT TÉMA LETIŠTĚ CO JINÝ **STALO** STEJNÝ JÁ
PODOBNÝ NE JINÝ SZ č. 12 (2009) ZAJÍMAT (47)

Ani to nemusí být přesně to, co se stalo nám. Možná se vám přihodilo na letišti ještě něco úplně jiného, neméně zajímavého.

Jako postpozici hodnotím přiřazení znaku za obsahově-formální celek, k němuž se úzce vztahuje, případně ho shrnuje. Toto poziční vymezení lze sledovat kupříkladu u výskytu č. 48.

- iii. STEJNĚ JÁ POSKYTNOUT VYPRÁVĚNÍ CO MOJE ZÁŽITEK **STALO**
(48)

Budu vám vyprávět o jedné příhodě, která se mi stala.

Objevily-li se syntaktické celky krátké, v rámci nichž nešlo vydělit pozici znaku vůči dalším predikátům a které byly tvořeny například pouze dvěma lexémy. Považovala jsem je za samostatné výpovědi a pozici znaku vůči jiným jednotkám v klauzi neurčovala. Jako příklad lze uvést výskyt č. 25, kdy respondent po artikulaci znaku VŠEM udělá kratší pauzu a následně artikuluje pouze znaky STALO DNES, za kterými následuje další pauza:

- iv. RÁDA VYPRÁVĚT MUSET VŠEM <pauza> **STALO** DNES <pauza>
(25)

Ráda vám to povyprávím, to musíte slyšet. Stalo se mi to dnes.

Pokud se podíváme na tendence jednotlivých funkcí znaku k jejich syntaktické pozici, podle orientačních určení se zdá, že znak ve funkci verbální se pozičně nejčastěji objevuje buďto v interpozici (11×), nebo tvoří samostatnou výpověď (10×). U nominální funkce se její poziční vymezení nezdá nijak striktní, nevykazovala žádné pravidelnosti. Výskyty, hodnocené jako diskurzí markery, se nejčastěji vyskytovaly buď v antepozici (5×), nebo v postpozici (5×). Nicméně všechny funkce měly své zastoupení, byť někde minimální, ve všech pozicích v rámci

klauze. Pro exaktní určení pozice bychom potřebovali znát a mít popsány postupy či podmínky pro poznání hranice klauze. Mnou navrhované řešení jsou tedy pouze orientační, určité tendence z něj ovšem vysledovat lze.

Funkce	Antepozice	Interpozice	Postpozice	Samostatná výpověď
Verbální	2	11	3	10
Nominální	3	2	3	4
Diskurzívní marker	5	1	5	1

Tabulka 3: Zastoupení syntaktické pozice u jednotlivých funkcí

3.3.2.3 Změna v rámci mluvního komponentu

Jako další možný ukazatel proměny funkce jsem zkoumala odlišnosti ve formě mluvních komponentů. O tomto tématu sice studie v ASL nepojednává, nicméně do svého výzkumu jsem ji pro ověření přidala jako další kategorii, neboť případná redukce mluvního komponentu by mohla být projevem eroze jakožto doprovodného gramatikalizačního mechanismu. Mé výsledky bohužel systematickosti v rámci redukce mluvního komponentu neprokázaly. Objevily se celkem 4 výskyty redukce mluvního komponentu na komponent orální, které ale souvisely s idiolektem mluvčího. Neužívání mluvních komponentů pro něj bylo příznačné. Zaměřila jsem se tedy na přetrvávání mluvního komponentu do znaku následujícího, kterých jsem zaznamenala celkem 13. V rámci funkce diskurzívního markeru se přetrvávání objevilo pouze 1×, u funkce verbální z 26 výskytů 6×, u funkce nominální z 12 výskytů celkem 6×. Toto vysoké zastoupení ale bylo pravděpodobně zapříčiněno tím, že jak u nominální funkce, tak u funkce verbální se často vyskytoval v nejbližším okolí deiktický prostředek, u něhož je dle výzkumu Sutton–Spence a Wollové (1998, s. 83) přetrvávání mluvních komponentů nejčastější. V případě nominální funkce se jednalo o deixi s funkcí ukazovacího zájmena, u verbální funkce o personální deixi.

Funkce	MK v plném rozsahu	MK přetrvávání	Procentuální zastoupení přetrvávání
Verbální	20	6	23 %
Nominální	6	6	50 %
Diskurzívní marker	11	1	9 %

Tabulka 4: Zastoupení přetrvávajících mluvních komponentů u jednotlivých funkcí

3.3.2.4 STÁT-SE/STALO a formanty či lexikální vyjádření času

Dalším zkoumaným faktorem bylo, zda a jak často se znak STÁT-SE/STALO pojí s jednotkou vyjadřující čas. Předpokladem bylo, že čím častěji se znak s formanty času bude pojít, tím spíše bude zastávat ve výpovědi verbální funkci. Celkem se s formantem času BYLO/NEBYLO či s lexikálním vyjádřením, jako je například DNES, DÁVNO, PŘEDEVČÍREM, pojilo 26 výskytů z 50. Nejčastěji se vyskytovaly u funkce verbální (v 53 %), posléze u funkce diskurzního markeru (31 %) a nejméně (pouze v 15 %) se pojily s funkcí nominální. Tento výsledek může poukazovat na korelaci s faktem, že časové určení se nejčastěji pojí s vyjádřením dynamickým, jakým jsou primárně predikáty, a nejméně často s vyjádřením jmenné funkce.

Další zajímavou otázkou, která s tímto tématem souvisí, je, jestli znak STÁT-SE/STALO nese funkci vyjadřování času. Vzhledem k tomu, že v rámci klauze se u znaku STÁT-SE/STALO vyskytovala jednotka vyjadřující čas v 52 % případů, lze uvažovat o tom, že v sobě znak nese význam minulosti²⁶ či vyjadřuje čas sám o sobě. Pro spolehlivou odpověď na tuto otázku by ale bylo potřeba zaměřit se na toto téma v dílčím odborném výzkumu.

3.3.2.5 Pozice v rámci výpovědi

V rámci výzkumu jsem vypožadovala, že znaky měly tendenci se podle své funkce vyskytovat na různých pozicích ve výpovědi či širším sémantickém celku. Kupříkladu pokud mluvčí popisoval určitou zkušenost, zdá se, že při uvození výpovědi se vyskytoval znak ve funkci diskurzního markeru, ve stěžejní části výpovědi figuroval jako verbum, kdežto v závěru či shrnutí vyprávění měl znak funkci nominální. Tuto tendenci lze pozorovat například u respondenta č. 2 a výskytů č. 3, 4 a 5. Mluvčí zde vypráví o zkušenosti s prodavačkou a na začátku užívá znak STALO ve funkci diskurzního markeru:

- v. TÉMA JÁ VYPRÁVĚT VĚC **STALO** ZKUŠENOST MOJE BYLO PANÍ PRODÁVAT KLF:osoba JÁ DÁVNO PROTO VYPRÁVĚT DÁT VY MŮŽE STEJNÝ (3)

A teď k tomu, co se mi jednou přihodilo v obchodě s jednou paní prodavačkou.

Už je to docela dávno, ale řeknu vám to, možná totiž máte stejnou zkušenost.

²⁶ Pak by zde hrála roli i funkce markeru evidence, který odkazuje na potvrzenou skutečnost v minulosti, na jistotu proběhlé události.

Poté pokračuje v popisu události, ke které při kontaktu s prodavačkou došlo. V použití nacházíme znak STALO ve funkci verbální. Zde konkrétně při rozhovoru s prodavačkou:

- vi. OMLOUVAT SE JÁ NESLYŠÍCÍ JÁ **STALO** CO PROBLÉM CO (4)
Omlouvám se, jsem neslyšící. Stalo se něco, je nějaký problém, můžu pro vás něco udělat?

V závěru příběhu se mluvčí k celé události vrací a odkazuje k ní ve výskytu č. 5, kde jsem určila funkci znaku jako nominální:

- vii. PRÁVĚ **STALO** INDEX:to BYLO PŘEDTÍM VČERA POCIT
PŘIPOMÍNAT PANÍ INDEX:ta (5)
To, co se mi ale stalo včera, mi dost připomnělo mojí dávnou zkušenost s tou prodavačkou. Možná to byla dokonce ona.

Pro přehlednost přikládám ilustraci pozičních tendencí jednotlivých funkcí, které jsem vysledovala:

Obrázek 26: Poziční tendence jednotlivých funkcí

3.4 Klasifikace jednotlivých výskytů do tří skupin

V této kapitole předkládám rozdělení jednotlivých výskytů znaků do tří kategorií dle funkce znaku – verbální, nominální a diskurzivní marker. Výskyty jsou seřazeny číselně od 1 do 50, za každým výskytem je pro přehlednost v závorce uvedeno číslo výskytu korespondující s očíslováním výskytu při anotaci v programu ELAN 5.2, které jsou totožné s očíslováním v tabulce (příloha č. II, sloupec *číslo výskytu*).

Verbální funkce

- 1) OMLOUVAT SE JÁ NESLYŠÍCÍ JÁ **STALO** CO PROBLÉM CO (4)
Omlouvám se, jsem neslyšící. Stalo se něco, je nějaký problém, můžu pro vás něco udělat?
- 2) AHA HROZNÝ ODKUD **STALO** CO (9)
Hm, tak to je dost hrozný. Jak se to mohlo stát?
- 3) JEŠTĚ PROSÍM STEJNĚ VY KDO VYPRÁVĚT O DUCH BYLO **STALO** CO JÁ ZAJÍMAT HOBBY "NEMOC" (12)
Jo, ještě... Jestli se vám stalo něco podobného s duchy, povyprávějte o tom. Miluju takový příběhy.
- 4) JÁ NENE ŘÍKÁM POZOR INDEX:to TROCHU OMYL MŮŽE **STÁT**²⁷ NEVÍM (15)
Došlo asi k omylu. To se klidně mohlo stát, i když si tím nejsem úplně jistý.
- 5) JÁ CHCÍT VĚDĚT VY BYLO **STALO** NEBO SZ č. 5 (19)
Hodně by mě zajímalo, jestli se vám stalo něco podobného.
- 6) INDEX:to MÍSTO CHODIT JÁ ZNÁT MOCKRÁT VÍM JÁ AKORÁT **STALO** (21)
Stalo se to na místě, kde jsem před tím byla už mnohokrát a které jsem tím pádem dobře znala.
- 7) JÁ CHTÍT VY BYLO **STALO** SZ č. 5 NEVIM DOBŘE DĚKUJI AHOJ (23)
Chtěla bych vědět, jestli se vám stalo něco podobného. Děkuji a ahoj.
- 8) RÁDA VYPRÁVĚT MUSET VŠEM **STALO** DNES (25)
Ráda vám to povyprávím, to musíte slyšet. Stalo se mi to dnes.
- 9) VODA VYTÉKAT VYLEKAT JÁ ZAVŘÍT CO PROČ CO **STALO** JÁ DIVIT SE (26)
Otevřela jsem dvířka a z pračky se začala valit voda. Rychle jsem dvířka zase zavřela a přemýšlela, proč se to stalo.
- 10) PŘÍKLAD POZOR KLF:lidé CO **STALO** (28)
Uvedu příklad toho, co se nám stalo.
- 11) NESLYŠÍCÍ UŽ ZNAKOVAT ROZŠÍŘENÝ SZ č. 51 (2009) **STALO** JÁ (29)
Mezi neslyšícími se začalo vehementně řešit, co se mělo údajně stát mně.

²⁷ Tento výskyt znaku měl jako jediný mluvnický komponent *stát*.

12) PODOBNÝ INDEX:to NESLYŠÍCÍ KDO ONI JEDEN **STALO** HOTOVO PLATÍ AŽ VIDĚT NEVIDĚT (32)

Je to jako s neslyšícími, kteří hned šíleně řeší, že se stalo něco, co ani sami neviděli a hlavně, posílají to dál.

13) PROBLÉM BYLO **STALO** INDEX:to ODPUSTIT NEŘEŠIT (33)

Pokud by se opravdu něco stalo, neřešte to, hod'te to za hlavu.

14) PŘÍBĚH TEĎ INDEX:to SZ č. 51 (2009) BYLO SKUTEČNĚ **STALO** NEVÍM JÁ VTIPNÝ NEBO NE SMUTNÝ (35)

To, co vám teď budu vyprávět, se skutečně stalo. Jen nevím, jestli je to spíš k smíchu nebo spíš k pláči.

15) **STALO** DÁVNO TISÍC DEVĚTSET DEVADESÁT DVA (36)

Stalo se to už dávno, někdy kolem roku 1992.

16) PTÁT **STALO** STEJNÝ (41)

A tak by mě zajímalo, jestli se vám někdy stalo něco podobného.

17) VY **STALO** KLF:střecha auta NEBO MOBIL KLF:střecha auta NEBO VÝČET ZAJÍMAT PŘÍKLAD PES KLF:střecha auta (42)

Stalo se vám, že jste nechali na střeše auta peněženku nebo mobil nebo cokoliv dalšího... třeba psa?

18) **STALO** VY PROSÍM VYPRÁVĚT ZAJÍMAT (43)

Stalo se vám něco takového? Pokud ano, určitě se o to s námi podělte.

19) STEJNĚ BYLO **STALO** BYLO JÁ DŮVOD NESLYŠÍCÍ NEPUSTIT HRUBÝ (45)

Mně se taky stalo, že mě nepustili do letadla, protože jsem neslyšící, a to mi přijde fakt drsný.

20) PROSÍM VYPRÁVĚT KDO VY KDO BYLO **STALO** LETIŠTĚ ZAJÍMAT ODEHRÁLO (46)

Prosím, povyprávějte, jestli se vám taky něco takového stalo na letišti. Moc by mě to zajímalo.

21) JÁ ZAJÍMAT TÉMA LETIŠTĚ CO JINÝ **STALO** STEJNÝ JÁ PODOBNÝ NE JINÝ SZ č. 12 (2009) ZAJÍMAT (47)

Ani to nemusí být přesně to, co se stalo nám. Možná se vám přihodilo na letišti ještě něco úplně jiného, neméně zajímavého.

22) O **STALO** JÁ HRUBÝ O ÚRAZ PRÁCE NEBEZPEČNÝ (49)

Budu mluvit o tom, co hrozného se mi stalo při práci.

23) JÁ **STALO** BYLO DVA TŘETÍ OBYČEJNÝ (50)

Staly se mi tři situace a na dvě z nich určitě nikdy nezapomenu.

24) VĚC MÁMA MOJE **STALO** ČERSTVÝ SZ č. 51 (2009) PŘEDEVCÍREM (53)

A teď k tomu, co se stalo mojí mamce úplně čerstvě, zrovna předevcírem.

25) VIDĚT KLF:video JÁ VIDĚT ZAJÍMAVÝ PRAVDA **STALO** ANO PRAVDA **STALO** POŘÁD MÍNUS ŽÁDNÝ PLUS ŽÁDNÝ POŘÁD **STALO** SAMOZŘEJMĚ VŠUDE SVĚT STEJNÝ (56)²⁸

Sledovala jsem na facebooku zajímavá povídání o tom, co všechno se vám stalo. Většinou to byly nepříjemné zážitky, o pozitivních věcech nemluvíme. Ale tohle je všude stejné, na celém světě.

26) PRAVDA NESLYŠÍCÍ BARIÉRA SZ č. 3 VOLAT JAK BARIÉRA ZAMČENÝ PRAVDA NĚKDY **STALO** ANO SAMOZŘEJMĚ ANO (57)

Pravda je, že neslyšící jsou pěkně v háji, když jsou někde uvěznění nebo uzamčení, nemají jak zavolat o pomoc. Tohle se neslyšícím stává hodně často.

Nominální funkce

27) PRÁVĚ **STALO** INDEX:to BYLO PŘEDTÍM VČERA POCIT PŘIPOMÍNAT PANÍ INDEX:ta (5)

To, co se mi ale stalo včera, mi dost připomnělo mojí dávnou zkušenost s tou prodavačkou. Možná to byla dokonce ona.

28) JÁ HROZNÝ **STALO** "JE" HROZNÝ JO (11)

Tak aspoň mám takovou děsnou zkušenost!

29) PAMATOVAT 8+ROKŮ 9+ROKŮ PAMATOVAT **STALO** INDEX:to (13)

Pamatuju si, že se mi tohle stalo, když mi bylo asi osm nebo devět.

30) NEBEZPEČNÝ **STALO** (14)

Bylo to dost šílený, co se mi stalo...

31) AHOJ TEĎ VIDEO KLF:video VĚC INDEX:to ZÁCHRANKA APLIKACE INDEX:to MOJE RODINA MY SZ č. 51 (2009) VŠICHNI NESLYŠÍCÍ INDEX:tam BYLO **STALO** DÁVNO (16)

²⁸ V této výpovědi je sice více výskytů znaku **STALO**, nicméně analýze jsem podrobila pouze poslední (vyznačeno tučně), neboť zbylé dva měly odlišnou manuální složku znaku, která se v dnešní době užívá především na území plzeňského kraje (tato informace byla zjištěna na základě konzultací s několika rodilými mluvčími českého znakového jazyka). Pro ukázkou podoby znaku viz příloha č. IV.

Ahoj! Podělím se s vámi o zkušenost s aplikací Záchranka. Nutno podotknout, že jsme u toho byli jen neslyšící členové rodiny, když se to právě před nějakou dobou stalo.

32) **STALO ZMÁČKNOUT ZÁCHRANKA ZMÁČKNOUT KLF:držení mobilu ODPOVĚĎ ZVONIT TELEFON (17)**

Když se nám to stalo, přivolali jsme pomoc přes aplikaci Záchranka. Oni opravdu vzápětí volali nazpátek.

33) **JÁ PŘEKONAT ŘÍCT VYCHOVATEL STALO AUTO JÁ SRAZIT JÁ STYDĚT JÁ (27)**

Uvažoval jsem o tom, jestli říct vychovatelce, že mě srazilo to auto, ale styděl jsem se.

34) **VYPRÁVĚT VĚC MALÝ SOUUISET OSOBA INDEX:to INDEX:to INDEX:to NE SZ č. 51 (2009) LEGRACE ALE INDEX:to NEBEZPEČNÝ LEGRACE NENÍ MŮŽE NESLYŠÍCÍ KLF:oni NĚKDO DÍVAT SE CHÁPAT JINÝ POCHOPIT ŠPATNĚ POCHOPIT UŽ SZ č. 18 ZNAKOVAT ANO OPRAVDU BYLO STALO (34)**

Když něco takového řeknete, třeba i v legraci, někdo se toho může chytout, nebo to prostě špatně pochopí a už se to nese mezi neslyšícími jako něco, co se doopravdy někdy stalo.

35) **PARUKA KLF:vlasý MOKRÝ KLF:vlasý INDEX:to STALO (38)**

Byla celá promočená z toho, co se jí to předtím stalo.

36) **INDEX:to STALO INDEX:to PŘÍBĚH INDEX:to (39)**

Tak tohle se opravdu stalo. Tuhle příhodu jsem vám chtěl vyprávět.

37) **INDEX:to DAVID STALO KLF:popis tvaru BÍLÝ KLF:popis tvaru AUTO NĚCO (51)**

Jak se stal Davidovi ten hrozný karambol s autem, mám podobný zážitek ze své cesty do Chorvatska.

38) **DÍKY PŘEDNÁŠKA INDEX:tam K---²⁹ VYPRÁVĚT INDEX:tam CO STALO INDEX:to TAKY JÁ MYSLET MOBIL INDEX:to DŮVĚŘOVAT STO PROCENT (52)**

Díky té události, o které se povídalo v přednášce, jsem si uvědomila, že i já mobilní aplikaci důvěřuju na 100 %. Opravdu si to taky tak myslím.

²⁹ Jedná se o jméno, které bohužel nebylo možné z mluvního komponentu mluvího rozpoznat.

Funkce diskurzního markeru

- 39) AHOJ DNES **STALO** SZ č. 51 (2009) INDEX:tam OBCHOD VELKÝ INDEX:tam
BYLO Index:tam O-B-I INDEX:tam NOVÝ ZMĚNA U-N-I HOP H-O-B-B-Y
(1)

Ahoj! Tak co se mi dneska stalo: Šel jsem do jednoho velkého obchoďáku. Dříve to bylo OBI a dneska je tam místo toho Uni Hobby.

- 40) JÁ OTOČIT ZNÁT KAMARÁD NESLYŠÍCÍ KLF:osoba HONZA KLF:osoba
VYPRÁVĚT HNED VYPRÁVĚT **STALO** DOLE PODVOD SBÍRKA SEZNAM
ZNÁT TYP ZDRAVOTNĚ POSTIŽENÝ (2)

Otočil jsem se a uviděl jsem známou tvář, mého neslyšícího kamaráda Honzu. A on hned spustil: „Honem, pojď se mnou dolů. Je tam nějaký podvodník se sbírkou pro zdravotně postižené.“

- 41) TÉMA JÁ VYPRÁVĚT VĚC **STALO** ZKUŠENOST MOJE BYLO PANÍ
PRODÁVAT KLF:osoba JÁ DÁVNO PROTO VYPRÁVĚT DÁT VY MŮŽE
STEJNÝ (3)

A teď k tomu, co se mi jednou přihodilo v obchodě s jednou paní prodavačkou. Už je to docela dávno, ale řeknu vám to, možná totiž máte stejnou zkušenost.

- 42) JÁ VYPRÁVĚT PRÁVĚ SZ č. 51 (2009) DÁVNO ASI **STALO** JÁ TO-JE-
JEDNO PRÁVĚ DÁVNO V-TOM ASI PŘIBLIŽNĚ 2000 0-0-0 (7)

Právě o tom budu povídat. Už je to dávno, kdy se to stalo. Bylo to asi v roce 2000.

- 43) VYPRÁVĚT BYLO **STALO** SPÁT KLF:ležící osoba ON PŘÍTEL KLF:ležící
osoba MĚ OBJÍMAT SZ „stejný/stereotyp“³⁰ JAKO NĚKDO DUCH INDEX:jeho
TAHAT RUKA TAHAT TAHAT (8)

A tak mi začal vyprávět, že večer, jak spal vedle mě a chtěl mě obejmout, tak měl pocit, jako by mu nějaký duch pořád tahal ruku ze mě.

- 44) AHOJ VŠICHNI NESLYŠÍCÍ CHCÍT JÁ VYPRÁVĚT MŮJ ZÁŽITEK **STALO**
(18)

Ahoj všem neslyšícím! Budu vám vyprávět o své zkušenosti.

- 45) JÁ TEĎ-NEDÁVNO **STALO** SZ č. 51 (2009) JÁ CHODIT PRÁCE NORMÁLNÍ
CHODIT MOJE TYP PRÁCE TYP NIC-NEDĚLAT VŮBEC (20)

³⁰ Tento specifický znak nebyl obsažen v bakalářské ani diplomové práci o specifických znacích, a proto jsem pro jeho přepis zvolila významově blízká slova z českého jazyka po konzultaci s rodilým mluvčím českého znakového jazyka.

Už je to nějakou dobu. Chodila jsem do zaměstnání, kde jsem toho zrovna moc nenaseděla.

46) VĚC SOUVISET INDEX:to DISKRIMINACE TÉMA INDEX:to PRÁVĚ BYLO **STALO** TEĎ-NEDÁVNO PŘED+14+DNY 3 TÝDNY (24)

Budu mluvit na téma diskriminace o situaci, která se přihodila asi před čtrnácti dny nebo třemi týdny.

47) DÍVAT SE AKORÁT PŘESNĚ **STALO** CO VENKU AKORÁT TROCHU MOKRO MRHOLIT SLEJVÁK NE MRHOLIT TYP ANGLIE ZNÁT (37)

Když v tom se to právě stalo: Venku jemně mrholilo, podobně jako to známe z Anglie.

48) JÁ **STALO** CO JÁ BYLO SYN MŮJ DOPROVOD HODIT ŠKOLA (40)

Co mně se nestalo... Jednou ráno jsem jel se synem do školy.

49) BUDU JÁ VYPRÁVĚT TÉMA CO **STALO** LETIŠTĚ OPRAVDU HRŮZA (44)

Budu vám vyprávět, co se mi stalo jednou na letišti. Bylo to opravdu hrozný.

50) STEJNĚ JÁ POSKYTNOUT VYPRÁVĚNÍ CO MOJE ZÁŽITEK **STALO** (48)

Budu vám vyprávět o jedné příhodě, která se mi stala.

3.5 Shrnutí výsledků

Co se týče funkce **verbální** a jejích vlastností či projevů, nejčastěji odkazuje k určitému slovesnému ději, procesu či stavu, je nositelkou dynamičnosti. Zdá se být pozičně vymezena především v interpozici nebo tvoří samostatnou výpověď (č. podkap. 3.3.2.2). Její pozice v rámci širšího sémantického celku či celého příběhu se objevovala především uprostřed, tedy ve stěžejní části výpovědi (č. podkap. 3.3.2.5). Z klasifikovaných funkcí nejméně podléhá fonologické redukci pohybu (č. podkap. 3.3.2.1) a nejčastěji se pojí s jednotkami vyjadřujícími čas (č. podkap. 3.3.2.4).

Funkce **nominální**, odkazující k události, zkušenosti či přecházejícímu výpovědnímu celku s funkcí převážně koreferenční, se nezdá být pevně pozičně vymezena vůči dalším jednotkám v rámci klauze (č. podkap. 3.3.2.2). Co se týče pozice nominální funkce v širším sémantickém celku, objevovala se převážně v části závěrečné (č. podkap. 3.3.2.5). Fonologicky redukovaná byla čtvrtina jejích výskytů (č. podkap. 3.3.2.1) a s jednotkami vyjadřujícími čas se pojila nejméně často ze jmenovaných funkcí (č. podkap. 3.3.2.4). V případě nominální funkce se znak často, ne však striktně, pojil s bezprostředním deiktickým prostředkem (ve funkci ukazovacího zájmena *to*) artikulovaným tvarem ruky D, který odkazoval ke znaku STÁT-SE/STALO.

Celkem se tato bezprostřední deixe u nominální funkce vyskytovala v 42 % případů. U jiných funkcí se deixe, kromě jednoho případu verbální funkce (výskyt č. 33), neobjevila (viz příloha č. II, sloupec *deixe*).

Výskyty s navrhovanou funkcí **diskurzního markeru** mající funkci komunikační a sloužící k výstavbě výpovědí a organizaci promluvy se v rámci klauze nejčastěji vyskytovaly v antepozici či postpozici (č. podkap. 3.3.2.2). Pozičně měly tyto znaky v širším sémantickém celku tendenci k uvozování výpovědí (č. podkap. 3.3.2.5) a z klasifikovaných funkcí nejčastěji podléhaly fonologické redukci pohybu (č. podkap. 3.3.2.1). Z celkového počtu formantů času se u diskurzních markerů vyskytovala jejich necelá třetina (č. podkap. 3.3.2.4).

Závěr

Tato bakalářská práce se věnovala gramatikalizaci jako podtypu jazykové změny v českém znakovém jazyce. Při popisu jazykové změny a gramatikalizace ve znakových i mluvených jazycích jsem vycházela zejména ze zahraničních odborných zdrojů, které o těchto tématech pojednávají, a tyto poznatky následně aplikovala v samotném výzkumu.

Ve výzkumné části jsem se pokusila popsat a shrnout, zda a jak dochází v českém znakovém jazyce k procesu gramatikalizace u znaku STÁT-SE/STALO a jaké jsou sledovatelné aspekty tohoto procesu. V rámci vlastního výzkumu bylo analyzováno celkem 20 různých projevů v českém znakovém jazyce, kde bylo vyexcerpováno celkem 50 výskytů znaku STÁT-SE/STALO. Při analýze znaků bylo využito programu ELAN 5.2. Metodologicky jsem vycházela ze studie zkoumající proces gramatikalizace v americkém znakovém jazyce u znaku HAPPEN, v níž bylo zjištěno, že znak plní 3 odlišné jazykové funkce – verbální, nominální a funkci diskurzního, resp. evidenčního markeru.

Po aplikaci metodiky výzkumu se zdá, že i v českém znakovém jazyce k procesu gramatikalizace postupně dochází. Za předpokladu, že je znak českého znakového jazyka STÁT-SE/STALO původně chápán jako verbum, se ve zkoumaných výpovědích ukázalo, že by mohl plnit i zbylé dvě funkce, tedy funkci nominální a diskurzního markeru. Při určování těchto tří kategorií jsem se řídila zpravidla sémantickým hlediskem a dále sledovala, jaké průvodní okolnosti se s jednotlivými typy funkce pojí a jaké odlišnosti vykazují. Zkoumanými průvodními okolnostmi byly fonologická redukce pohybu, syntaktická pozice znaku, změny v rámci mluvního komponentu, frekvence spojení znaku s formantem či lexikálním vyjádřením času a pozice znaku v rámci širšího výpovědního celku.

Prezentované rozdělení znaků do kategorií je potřeba vnímat jako navrhovaná řešení, neboť výsledky či závěry vyplývající z této práce mohly být do jisté míry ovlivněny zvolenou metodikou. Můj postup by bylo potřeba ověřit a revidovat při studiích obdobného typu.

Ač jsem si plně vědoma, že předkládaný popis procesu gramatikalizace není vyčerpávající a připouštím, že se v rámci výzkumu mohou objevovat nepřesnosti, doufám, že má práce přispěje k dalšímu zkoumání jazykové změny probíhající v českém znakovém jazyce. Pro další exaktnější zkoumání gramatického vývoje českého znakového jazyka by bylo bezpochyby přínosné zabývat se nejprve otázkami souvisejícími například s hranicí klauze v českém znakovém jazyce či morfosyntaktickou klasifikací.

Použitá literatura a zdroje

AIKHENVALD, Alexandra Y. *The Oxford handbook of evidentiality*. Oxford: Oxford University Press, 2018. Oxford handbooks in linguistics. ISBN 9780198759515.

AITCHISON, Jean. *Language change: progress or decay?* 4th ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. Cambridge approaches to linguistics. ISBN 978-1-107-67892-7.

ANIBLE, Benjamin a Corrine OCCHINO-KEHOE. What's Happening with HAPPEN? The Grammaticalization of HAPPEN in American Sign Language. In: Benjamin Anible, Keiko Beers, Laura Hirrel, Deborah Wager (eds.), *Proceedings of the High Desert Linguistics Society Conference*. 2014, 10, s. 27–41.

ASL TEACHING RESOURCES. *Learn How to Sign the Word Obvious* [online]. 2016 [cit. 2018-05-06]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=aGnBj6DPQ4Q>.

ASL TEACHING RESOURCES. *Learn How to Sign the Word Seem* [online]. 2015 [cit. 2018-05-06]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=B_ae3lwTnyI.

BATTISON, Robbin. *Lexical Borrowing in American Sign Language*. Silver Spring: Linstok Press, 1978.

BRENTARI, Diane a Ronnie WILBUR. A cross-linguistic study of word segmentation in three sign languages. *Sign Languages: spinning and unraveling the past, present and future*. Purdue University, 2008.

BRINTON, Laurel J. *Pragmatic Markers in English: Grammaticalization and Discourse Functions*. New York: Mouton de Gruyter, 1996. ISBN 3110148722.

BYBEE, Joan. *Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. ISBN 9781107655829.

CAMPBELL, Lyle. What's wrong with grammaticalization? *Language Sciences*. 2001, (23), s. 113–161. DOI: 10.1016/S0388-0001(00)00019-X.

CARTER, Ronald, Michael MCCARTHY, Geraldine MARK a Anna O'KEEFFE. *English Grammar Today: An A–Z of Spoken and Written Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. ISBN 978-0-521-73175-1.

DOISCHER, Tomáš. *Vznik diskurzivních markerů v češtině: případová studie slova vždyť*. Praha, 2015. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Magdalena Zíková.

FISCHER, Susan. Influences on word order change in ASL. *Word order and word order change*. Austin: University of Texas Press, 1975, s. 1–25.

FRISHBERG, Nancy. Arbitrariness and iconicity: Historical change in American Sign Language. *Language*. 1975, 51, s. 696–719.

FRISHBERG, Nancy. *Historical Change: From Iconicity to Arbitrary*. In: E. S. KLIMA; U. BELLUGI, *The Signs of Language*. Cambridge, London: Harvard University Press, 1979, s. 67–83.

FULKA, Josef. *Když ruce mluví: gesto a znakový jazyk v dějinách západního myšlení*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy: Trivium, 2017. ISBN 8073087472.

GABRIELOVÁ, Dagmar, Jaroslav PAUR a Josef ZEMAN. *Slovník znakové řeči*. Praha: Horizont, 1988.

HEINE, Bernd a Tania KUTEVA. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. ISBN 0-511-04156-X.

HEINE, Bernd. On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else? *Linguistics*. 2013, 51(6), s. 1205–1247. DOI: 10.1515/ling-2013-0048.

HICKEY, Raymond. Language Change. *Handbook of pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins, 2001, s. 1–35. DOI: <https://doi.org/10.1075/hop.7.lan3>.

HLADKÁ, Zdeňka. DESÉMANTIZACE. *CzechEncy–Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. 2017 [cit. 2018-07-20]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DESÉMANTIZACE>.

HOPPER, Paul J. a Elizabeth C. TRAUGOTT. *Grammaticalization*. 2. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. ISBN 05-218-0421-3.

HOPPER, Paul J. On some principles of grammaticalization. *Approaches to Grammaticalization*, ed. by Elizabeth C. Traugott and Bernd Heine. Amsterdam: John Benjamins, 1991. DOI: <https://doi.org/10.1075/tsl.19.1.04hop>.

- JANTUNEN, Tommi. How long is the sign? *Linguistics*. 2015, 53(1). DOI: 10.1515/ling-2014-0032. ISSN 1613-396X. Dostupné také z: <https://www.degruyter.com/view/j/ling.2015.53.issue-1/ling-2014-0032/ling-2014-0032.xml>.
- JANZEN, Terry a Barbara SHAFFER. Gesture as the substrate in the process of ASL grammaticization. *Modality and Structure in Signed and Spoken Languages*. Cambridge University Press, 2002, s. 199–223. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486777.010>.
- KROUPOVÁ, Libuše. V oblasti, na úseku, v oboru, na poli. *Naše řeč* [online]. 1966, 49(4), s. 210–218 [cit. 2018-06-08].
- KYLE, Jim a Bencie WOLL. *Sign language: The study of deaf people and their language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. ISBN 9780521357173.
- LEHMANN, Christian. *Thoughts on grammaticalization*. 3rd ed. Berlin: Language Science Press, 2015. ISBN 978-3-946234-05-0.
- MACUROVÁ, Alena a Radka NOVÁKOVÁ. Poznáváme český znakový jazyk. Český znakový jazyk v kontaktu. Speciální pedagogika. 2008, roč. 18, č. 4, s. 278–298.
- MACUROVÁ, Alena.: Proč a jak zapisovat znaky českého znakového jazyka. Speciální Pedagogika, 6, 1996, s. 5–19. [online]. [cit 2018-06-05]. Dostupné z: <http://ruce.cz/clanky/15>.
- MEILLET, Antoine. L'évolution des formes grammaticales. *Scientia*. 1912, 12(26), 130-148.
- NAČEVA-MARVANOVÁ, Mira. *Aspekty slovanského "mít" - v gramatice: Jeho auxiliace a gramatikalizace v konstrukcích typu evropského analytického perfekta "mít" + PPP–bulharština, makedonština a korpusová studie češtiny*. Praha, 2008. Disertační práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. František Čermák, DrSc.
- NOVÁKOVÁ, Radka. *Nepřímá pojmenování v českém znakovém jazyce*. Praha, 2009. Diplomová práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.
- OKROUHLÍKOVÁ, Lenka. *Notace – zápis českého znakového jazyka*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2012. Vedoucí práce doc. Ing. Jaroslav Hrubý, CSc.
- ÖSTMAN, Jan-Ola. *You know: a discourse functional approach*. Amsterdam: John Benjamins, 1981. ISBN 978-902-7225-160.

PFAU, Roland a Markus STEINBACH. Modality-independent and modality-specific aspects of grammaticalization in sign languages. *Spine*. 2006, (24), s. 5–98. ISSN 1616-7392.

PFAU, Roland a Markus STEINBACH. PERSON climbing up a tree (and other adventures in sign language grammaticalization). *Sign Language & Linguistics*. 2013, 16(2), s. 189–220. DOI: 10.1075/sll.16.2.04pfa.

POKORNÝ, Jan a Juraj HANULIAK. *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada, 2010. ISBN 978-802-4728-438.

Quinto-Pozos, David (ed.) 2007. *Sign languages in contact*. Washington, DC: Gallaudet University Press.

RINGE, Don. Internal reconstruction. JOSEPH, Brian D. a Richard D. JANDA. *The handbook of historical linguistics*. Oxford: Blackwell, s. 244–261.

SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. 2. vyd. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0560-9.

SCHIFFRIN, Deborah. *Discourse markers: Studies in Interactional Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

SCHOURUP, Lawrence. *Common discourse particles in English conversation*. New York: Garland, 1982.

Spreadthesign. [online] [cit. 2018-04-03] Dostupné z: <https://www.spreadthesign.com/cz/>.

STOKOE, William. *Sign Language Structure: An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf*. Buffalo: Dept. of Anthropology and Linguistics, University of Buffalo, 1960.

SUPALLA, Ted a Elissa NEWPORT. How many seats in a chair? The derivation of nouns and verbs in American Sign Language. *Understanding language through sign language research*. New York: Academic Press, 1978, s. 91–132.

SUTTON-SPENCE, Rachel & Bencie WOLL. *The linguistics of British Sign Language: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

VYSUČEK, Petr. *Specifické znaky*. Praha, 2003. Bakalářská práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta.

VYSUČEK, Petr. *Specifické znaky*. Praha, 2009. Diplomová práce. Karlova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

WILCOX, Sherman a Corrine OCCHINO. *Historical change in signed languages* [online]. Oxford Handbooks Online, 2016 [cit. 2018-04-19]. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199935345.013.24. Dostupné z: https://www.academia.edu/32041891/Historical_Change_in_Signed_Languages.

WOLL, Bencie. Historical and comparative aspects of British Sign Language. KYLE, Jim. *Sign and school: Using signs in deaf children's development*. Clevedon: Multilingual Matters, 1987, s. 12–24.

Přílohy

Příloha I

Tvary ruky českého znakového jazyka (převzato z Okrouhliková, 2012, s. 170-171).

základní tvar ruky	a) °	b) 1	c) ^	d) "	e) '"	f) =	g), h)		
zavřená ruka									
									
A	A ₀		Ā					sA	tA
skrčená ruka									
									
O								tO	dO
									
C	C ₀	C ₁							
ruka s prsty u sebe									
									
B	B ₀	B ₁	Ĥ	B̂ ₁	B̂ ₁	B̄	B̄ ₀	B̄ ₀	tĤ

ruka s prsty od sebe									
									
4	5				5̄	5̄			
									
Y			i						
prsty vztyčené ze zavřené dlaně									
									
D	D ₀		D̂	D̃	D̄	D̃	D̄ ₀	b̂ ₀	
									
V	V ₀				Ṽ	Ṽ	V̄ ₀		
									
P			P̂	P̃	P̄	P̃	P̄ ₀	P _M	
									
I									
									
Y									D _Y
									
R									

Příloha II

Tabulka výskytů znaku STÁT-SE/STALO.

mluvčí	číslo výskytu	funkce	syntaktická pozice	překlad	formant času	lexikální vyj. času	deixe	aktPOA	pasPOA	MK	MK poznámka	poznámka
1	1	diskurzívní marker	antepozice	Ahoj! Tak co se mi dneska stalo: Šel jsem do jednoho velkého obchodáku. Dříve to bylo OBI a dneska je tam místo toho Uni Hobby.		DNES		P horní část obličeje → P trup	ramena	stalo	x	
	2	diskurzívní marker	antepozice	Otočil jsem se a uviděl známou tvář, mého neslyšícího kamaráda Honzu. A on hned spustil: „Honem, pojď se mnou dolu! Je tam nějaký podvodník se sbírkou pro zdravotně postižené!“				P hranice → P ramena	ramena	stalo	x	
2	3	diskurzívní marker	interpozice	A teď k tomu, co se mi jednou přihodilo v obchodě s jednou paní prodavačkou. Už je to docela dávno, ale řeknu vám to, možná totiž máte stejnou zkušenost.	BYLO			P hranice → P břicho	trup	stalo	x	
	4	verbum	samostatná výpověď	Omluvám se, jsem neslyšící. Stalo se něco, je nějaký problém, můžu pro vás něco udělat?				P horní část obličeje → břicho	trup	stalo	přetrvávání	
	5	nominální	antepozice	To, co se mi ale stalo včera, mi dost připomnělo moji dávnou zkušenost s tou prodavačkou. Možná to byla dokonce ona.	BYLO		to (po)	P horní část obličeje → trup	trup	stalo	přetrvávání do deixe	

3	7	diskurzí marker	postpozice	Právě o tom budu povídat. Už je to dávno, kdy se to stalo. Bylo to asi v roce 2000.		DÁVNO		P spodní část obličeje → trup	trup	stalo	přetrvávání do osobního zájmena	
	8	diskurzí marker	antepozice	A tak mi začal vyprávět, že večer, jak spal vedle mě a chtěl mě obejmout, tak měl pocit, jako by mu nějaký duch pořád tahal ruku ze mě.	BYLO			P horní část obličeje → trup	trup	stalo	x	
	9	verbum	samostatná výpověď	Hm, tak to je dost hrozný. Jak se to mohlo stát?				P spodní část obličeje → břicho	ramena	stalo	x	
	11	nominální	antepozice	Tak aspoň mám takovou děsnou zkušenost!				P horní část obličeje → P trup	ramena	stalo	x	
	12	verbum	postpozice	Jo, ještě... Jestli se vám stalo něco podobného s duchy, povyprávějte o tom. Miluju takový příběhy.	BYLO			P horní část obličeje → břicho	ramena	stalo	x	
4	13	nominální	postpozice	Pamatuju si, že se mi tohle stalo, když mi bylo asi osm nebo devět.		8 ROKŮ, 9 ROKŮ	to (po)	P horní část obličeje → trup	krk	stalo	přetrvávání do deixe	
	14	nominální	samostatná výpověď	Bylo to dost šílený, co se mi stalo...				P horní část obličeje → břicho	spodní část obličeje	stalo	přetrvávání	
5	15	verbum	interpozice	Došlo asi k omylu. To se klidně mohlo stát, i když si tím nejsem úplně jistý.				P spodní část obličeje → břicho	trup	stát	x	
6	16	nominální	interpozice	Ahoj! Podělím se s vámi o zkušenost s aplikací záchranka. Nutno podotknout, že jsme u toho byli jen neslyšící členové rodiny, když se to právě před nějakou dobou stalo...	BYLO	DÁVNO		P spodní část obličeje → trup	trup	stalo	přetrvávání	
	17	nominální	antepozice	Když se nám to stalo, přivolali jsme pomoc				P horní část obličeje → břicho	trup	stalo	x	

				přes aplikaci záchranka. Oni opravdu vzápětí volali nazpátek.								
7	18	diskurzí marker	postpozice	Ahoj všem neslyšícím! Budu vám vyprávět o své zkušenosti.				P horní část obličeje → břicho	ramena	stalo	x	
	19	verbum	interpozice	Hodně by mě zajímalo, jestli se vám stalo něco podobného.	BYLO	SZ "NIKDY NEBYLO"		P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	
	20	diskurzí marker	antepozice	Už je to nějakou dobu. Chodila jsem do zaměstnání, kde jsem toho zrovna moc nenaseděla.		"TEĎ NEDÁVNO"		P horní část obličeje → trup	krk	redukované	pouze náznak "s"	
	21	verbum	samostatná výpověď	Stalo se to na místě, kde jsem před tím byla už mnohokrát a které jsem tím pádem dobře znala.		AKORÁT		P horní část obličeje → břicho	krk	stalo	x	
	23	verbum	interpozice	Chtěla bych vědět, jestli se vám stalo něco podobného. Děkuji a ahoj.	BYLO	SZ "NIKDY NEBYLO"		P horní část obličeje → břicho	ramena	stalo	x	
8	24	diskurzí marker	antepozice	Budu mluvit na téma diskriminace o situaci, která se přihodila asi před čtrnácti dny nebo třemi týdny.	BYLO	"TEĎ NEDÁVNO", PŘED 14 DNY, PŘED 3 TÝDNY		P horní část obličeje → ramena	krk	stalo	x	
9	25	verbum	samostatná výpověď	Ráda vám to povyprávím, to musíte slyšet. Stalo se mi to dnes.		DNES		P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	
	26	verbum	samostatná výpověď	Otevřela jsem dvířka a z pračky se začala valit voda. Rychle jsem dvířka zase zavřela a přemýšlela, proč se to stalo.				P spodní část obličeje → břicho	ramena	stalo	přetrvávání	
10	27	nominální	interpozice	Uvažoval jsem o tom, jestli říct vychovatelce,				P spodní část obličeje → ramena	ramena	stalo	x	

				že mě srazilo to auto, ale styděl jsem se.								
11	28	verbum	samostatná výpověď	Uvedu příklad toho, co se nám stalo.				P horní část obličeje → P břicho	krk	stalo	x	
	29	verbum	postpozice	Mezi neslyšícími se začalo vehementně řešit, co se mělo údajně stát mně.				spodní část obličeje → P trup	krk	stalo	přetrvávání do osobního zájmena	
	32	verbum	interpozice	Je to jako s neslyšícími, kteří hned šileně řeší, že se stalo něco, co ani sami neviděli a hlavně, posílají to dál.				horní část obličeje → ramena	krk	redukované	celé okolí bez MK	
	33	verbum	interpozice	Pokud by se opravdu něco stalo, neřešte to, hod'te to za hlavu.	BYLO		to (po)	P horní část obličeje → trup	krk	redukované	celé okolí bez MK	
	34	nominální	postpozice	Když něco takového řekněte, třeba i v legraci, někdo se toho může chytout, nebo to prostě špatně pochopí a už se to nese mezi neslyšícími jako něco, co se doopravdy někdy stalo.	BYLO			spodní část obličeje → ramena	krk	redukované	celé okolí bez MK	
12	35	verbum	postpozice	To, co vám teď budu vyprávět, se skutečně stalo. Jen nevím, jestli je to spíš k smíchu nebo spíš k pláči.	BYLO			P spodní část obličeje → břicho	trup	stalo	x	
	36	verbum	samostatná výpověď	Stalo se to už dávno, někdy kolem roku 1992.		DÁVNO (1992)		P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	přetrvávání	
	37	diskurzí marker	postpozice	Když v tom se to právě stalo - venku jemně mrholilo, podobně jako to známe z Anglie...		AKORÁT, PŘESNĚ		horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	
	38	nominální	samostatná výpověď	Byla celá promočená z toho, co se jí to předtím stalo.			to (před)	P spodní část obličeje → břicho	trup	stalo	přetrvávání	

	39	nominální	samostatná výpověď	Tak tohle se opravdu stalo. Tuhle příhodu jsem vám chtěl vyprávět.			to (před+po)	P hranice → břicho	trup	stalo	x	
13	40	diskurzí marker	samostatná výpověď	Co mně se nestalo... Jednou ráno jsem jel se synem do školy.	BYLO			ramena → trup	trup	stalo	x	mluvčí má obecně nevýrazné MK
	41	verbum	interpozice	A tak by mě zajímalo, jestli se vám někdy stalo něco podobného.				spodní část obličeje → trup	trup	stalo	x	opakovaný pohyb
	42	verbum	antepozice	Stalo se vám, že jste nechali na střeše auta peněženku nebo mobil nebo cokoliv dalšího...třeba psa?				P horní část obličeje → trup	trup	stalo	x	
	43	verbum	samostatná výpověď	Stalo se vám něco takového? Pokud ano, určitě se o to s námi podělte.				P horní část obličeje → břicho	trup	stalo	x	
14	44	diskurzí marker	postpozice	Budu vám vyprávět, co se mi stalo jednou na letišti. Bylo to opravdu hrozný.				P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	mluvčí má obecně nevýrazné MK
	45	verbum	interpozice	Mně se taky stalo, že mě nepustili do letadla, protože jsem neslyšící a to mi přijde fakt drsný.	BYLO			horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	
	46	verbum	interpozice	Prosim, povyprávějte, jestli se vám taky něco takového stalo na letišti. Moc by mě to zajímalo.	BYLO			P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	
	47	verbum	interpozice	Ani to nemusí být přesně to, co se stalo nám. Možná se vám přihodilo na letišti ještě něco úplně jiného, neméně zajímavého.				P horní část obličeje → ramena	krk	stalo	x	
15	48	diskurzí marker	postpozice	Budu vám vyprávět o jedné příhodě, která se mi stala.				P horní část obličeje → břicho	trup	stalo	x	

16	49	verbum	samostatná výpověď	Budu mluvit o tom, co hrozného se mi stalo při práci.				P horní část obličeje → břicho	ramena	stalo	přetrvávání do osobního zájmena	
17	50	verbum	samostatná výpověď	Staly se mi tři situace a na dvě z nich určitě nikdy nezapomenu.	BYLO			P horní část obličeje → břicho	ramena	stalo	x	
	51	nominální	samostatná výpověď	Jak se stal Davidovi ten hrozný karambol s autem, mám podobný zážitek ze své cesty do Chorvatska.				P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	x	
18	52	nominální	postpozice	Díky té události, o které se povídalo v přednášce, jsem si uvědomila, že i já mobilní aplikaci důvěřuju na 100%. Opravdu si to taky tak myslím.			to (po)	P horní část obličeje → břicho	trup	stalo	přetrvávání do deixe	
19	53	verbum	interpozice	A teď k tomu, co se stalo mojí mamce úplně čerstvě, zrovna předevěčirem.		PŘEDEVČÍREM		P spodní část obličeje → břicho	trup	stalo	x	
20	56	verbum	antepozice	Sledovala jsem na Facebooku zajímavá povídání o tom, co všechno se vám stalo. Většinou to byly nepříjemné zážitky, o pozitivních věcech nemluvíme. Ale tohle je všude stejné, na celém světě.		POŘÁD/VŽDYCKY		P spodní část obličeje → trup	rameno	stalo	x	opakovaný pohyb
	57	verbum	interpozice	Pravda je, že neslyšící jsou pěkně v háji, když jsou někde uvěznění nebo uzamčení, nemají jak zavolat o pomoc. Tohle se neslyšícím stává hodně často.		NĚKDY		P horní část obličeje → trup	ramena	stalo	přetrvávání	

Příloha III

VYSUČEK, P. *Specifické znaky*. [Bakalářská práce.] Praha: FF UK, 2003.

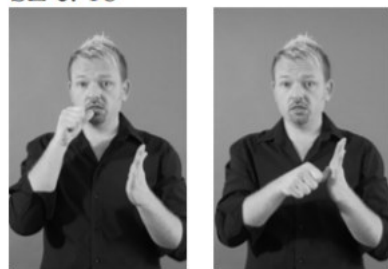
SZ č. 3

SZ č. 5

SZ č. 18

Příloha IV

VYSUČEK, P. *Specifické znaky*. [Diplomová práce.] Praha: FF UK, 2009.

SZ č. 12 (2009)

SZ č. 51 (2009)

Příloha V

Forma znaku STÁT-SE/STALO používaná na území plzeňského kraje.

Příloha VI

Multimediální příloha s výskyty znaku STÁT-SE/STALO

Video č. 1 – výskyty č. 1, 2

Video č. 2 – výskyty č. 3, 4, 5

Video č. 3 – výskyty č. 7, 8, 9, 11, 12

Video č. 4 – výskyty č. 13, 14

Video č. 5 – výskyt č. 15

Video č. 6 – výskyty č. 16, 17

Video č. 7 – výskyty č. 18, 19, 20, 21, 23

Video č. 8 – výskyt č. 24

Video č. 9 – výskyty č. 25, 26

Video č. 10 – výskyt č. 27

Video č. 11 – výskyty č. 28, 29, 32, 33, 34

Video č. 12 – výskyty č. 35, 36, 37, 38, 39

Video č. 13 – výskyty č. 40, 41, 42, 43

Video č. 14 – výskyty č. 44, 45, 46, 47

Video č. 15 – výskyt č. 48

Video č. 16 – výskyt č. 49

Video č. 17 – výskyty č. 50, 51

Video č. 18 – výskyt č. 52

Video č. 19 – výskyt č. 53

Video č. 20 – výskyty č. 56, 57